

ANTONÍN BARTONĚK, *Dialekty klasické řečtiny*. Brno, Masarykova univerzita 2009. 294 s.

Brzy po knize *Písmo a jazyk mykénské řečtiny* vychází další publikace A. Bartoňka určená českému čtenáři, *Dialekty klasické řečtiny*. Těm, kteří se touto problematikou zabývají, připomene dřívější Bartoňkovu práci *Prehistorie a protohistorie řeckých dialektů* (Brno 1987), která je již dlouho rozebrána. Nová publikace, rozšířená o téměř 70 stran, přináší nejen aktualizované údaje, ale především je doplněna o několik kapitol, které dotvářejí obraz řeckého jazyka. Českému čtenáři se tak poprvé dostává do rukou vskutku ucelený a systematický výklad o všech oblastech řeckého jazyka, a to jak v jejich geografické rozmanitosti (dialekty), tak i v jejich historickém vývoji.

Ve srovnání s knihou z r. 1987 je nová publikace ke čtenáři přívětivější. Promyšlenější a výraznější dělení na kapitoly a subkapitoly, častější členění na odstavce, širší řádkování a „mluvící“ záhlaví stejně jako podrobnější obsah a seznam tabulek a obrázků usnadňují čtenáři orientaci v knize. Také užívání abfabetu místo dřívějšího přepisu řeckých slov do latinky je nutno přivítat.

Aktualizace se týkají doplnění nové literatury, popř. připojení dalšího textu, jako např. subkap. I.5. *Shrnující období na přelomu 2. a 3. tisíciletí*, subkap. III.1.2.4. *Alfabetické nápisy ze Samothráky*, III.1.2.5. *Alfabetické nápisy z Lémnu („etruskoidní“)*, kap. VI.3. *Skladba mykénštiny*, VI.4. *Mykénská sémantika*, či VII.2 *Migrační posuny*, k nimž došlo během tzv. temných staletí, nebo určitých úprav textu, např. v kap. V. *Systém lineárního písma B*. Došlo také k aktualizaci datování: např. ovládnutí Knóssu pevninskými Achaji (dříve 1470-1380) je nově posunuto do období 1400-1380 (s. 30), konec SH (střední doby helladské) byl dříve datován do r. 1600 (s. 30), zatímco nyní do r. 1550, počet ideogramů lineárního písma B je zvýšen ze 123 na 145 v r. 2009 (s. 73), jsou zohledněny i nedávné nálezy tabulek z Théb.

Nově je připojena důležitá kapitola o počátcích řecké abfabetu (s. 117-134). Tak jako jinde, ani zde Bartoněk nepředkládá dogmaticky jediný (svůj) názor, ale seznamuje čtenáře s koncepcemi různých badatelů, současných i dřívějších. Příklání se k dnes většinově přijímanému mínění, že „Řekové si vytvořili abfabetu na základě písma starých Foiničanů a jim příbuzných západosemitských kmenů, které žily zhruba na přelomu 2. a 1. tis. př. Kr. na pobřeží dnešního Libanonu a Sýrie.“ (s. 117). Po informacích o některých typech starších písem, které mohly stát u kolébky abfabetu, přistupuje Bartoněk k odpovědím na pět otázek. V rámci odpovědi na první otázku (1) *Kdy řecká abfabela vznikla?* mapuje autor řecké nápisy z 8. st. př. Kr.: text, vlastně jed-

no slovo na střepe nádoby z Gabií nedaleko Říma, dnes považované za nejstarší řecký nápis (770), skupinu nápisů z ostrova Pithékússai (750-690), graffito z Al Miny na turecko-syrské hranici (750) a nápis na oinochoé z attického Dipylu (725). Pokud jde o dobu vzniku, přiklání se Bartoněk k tomu, že řecká abeceda se konstituovala po počátku 1. tis. př. Kr. (s. 131). V odpovědi na otázku (2) *Kde nové písmo vzniklo?* uvádí Bartoněk čtyři oblasti: syro-palestinské pobřeží (Al Mina), Euboia, Kréta a Kypr, přičemž upřednostňuje první dvě možnosti. Otázku (3) *Jak došlo k adaptaci foinického písma pro účely řečtiny?* zodpovídá popisem tabulek srovnávajících řecké alfabety z různých lokalit s foinickým písmem. Pokud jde o otázku (4) *Kdo byl autorem adaptace foinické abecedy pro řečtinu?*, Bartoněk uvádí, že „podle zásady *cui bono* se soudí, že iniciátory adaptace byli spíše Řekové“ (s. 127). V odpovědi na otázku (5) *Proč a za jakým účelem řecká abeceda vznikla?* autor upozorňuje, že většina nejstarších nápisů je spíše soukromého, neoficiálního rázu, a pomocí vtipné smyšlené historky ukazuje, jak se mohl zájem o písmo šířit. Kapitola je zakončena informací o nejdůležitějších variantách řecké abecedy, které jsou identifikovány na základě dodnes používaného Kirkhoffova „barevného“ dělení (s. 133-134).

Nově zařazena je také kap. X. *Vybrané kapitoly ze jmenné a slovesné paradigmatiky* (s. 154-172), která podává systematický diachronní popis starořecké morfologie zahrnující srovnání různých řeckých dialektů, při němž se autor nechal inspirovat Buckovou monografií *Greek Dialects* (Chicago 1955). Hutné shrnutí předpokládá u čtenáře dobrou znalost starořečtiny i základních principů řecké diachronní morfologie a nemůže pochopitelně obsahovat podrobnější či triviální výklady, jako např. objasnění dvou sad osobních přípon u sloves, vysvětlení poznámky „anal.“ na s. 163 nebo komentář k „existenci“ řeckého pasiva (na s. 171 je jen zmínka o pasivním infinitivu aoristu).

Kap. XI., věnovaná klasifikaci klasických řeckých teritoriálních dialektů (s. 173-200), je oproti r. 1987 doplněna o několik stránek, kde autor podává výčet základních jazykových rysů hlavních nářečních skupin, doložených epigraficky (s. 197-200). Takovéto charakteristiky, jež jsou tradiční součástí zahraničních nářečních příruček, jsou vítaným pomocníkem při čtení nářečních nápisů, a pokud vím, v češtině se objevují poprvé. U jednotlivých dialektických skupin je pak doplněna další (cizojazyčná) literatura, která je danému tématu věnována.

Nově koncipovaná je i kap. XII zabývající se řeckými dialekty z koloniizačních oblastí (s. 201-213). Výklad je rozdělen chronologicky: (1) 12.-9. st., tj. konec doby mykénské a tzv. temná staletí, a (2.) 8.-6. st., tj. archaické ob-

dobí, kde je následně uplatněno ještě dělení geografické. Autor tak pojednává o kolonistech z Euboie, o dórských kolonistech z Megar (kolonizace Sicílie, Propontidy, Pontu) a z Korintu (kolonizace Sicílie, Jadranu, sev. Egeidy), o kolonistech z Achaje, Lakonie a Lokridy (jihoitalské pobřeží), kolonistech z íónské Fókaje, z íónských Kyklad, z Euboie a Attiky (severní Egeida), osadníků z Mílétu a z Megar (Helléspontos, Propontis, Černomoří), kolonistech z Théry (Libye). Na závěr jsou prezentovány informace o všeřecké kolonii Naukratis v Egyptě.

Nově je zařazena i krátká kap. XIV., zabývající se integrací starořeckých dialektů a vznikem nadnářečních útvarů (s. 223-226), jako byla mykénská řečtina, různé variety dórské koiné (achajská, aitolská a sicilsko-dórská koiné) a konečně nejznámější, íónskoattická (hellénistická) koiné, která se stala základem byzantské řečtiny a později i novořeckého jazyka.

Zcela novou a přitom velmi důležitou součástí publikace je kapitola XV., věnovaná řeckým literárním dialektům (s. 227-247), bez nichž by obraz řeckého jazyka nebyl úplný. Doposud měli vysokoškolští studenti a případní zájemci k dispozici – vedle cizojazyčných příruček – jen shrnutí, která tvořila součást některých starších vydání známé Niederlovy *Řecké gramatiky*. Např. vydání z r. 1946 podává zhruba na 30 stranách (s. 136-167) nářeční charakteristiku „mluvy“ Homérovy, Hérodotovy a „mluvy“ tragiků a lyriků, a to pomocí výčtu rysů, jimiž se jejich texty lišily od attičtiny. Bartoněk naproti tomu věnuje pozornost – vedle uvážlivě vybraného komentovaného výčtu jazykových zvláštností jednotlivých autorů – i genezi příslušných literárních dialektů (s odkazy na přední badatele v této oblasti). Tak se čtenáři dostává informací o homérském jazyce a jazyce pohomérské epiky, o aiolských počátcích sólové lyriky, o jazyce dórské sborové lyriky a attického dramatu. Menší pozornost je věnována jazyku íónské prózy (Hérodotos), klasické attické a odborné dórské prózy. V závěru kapitoly Bartoněk podává stručnou charakteristiku hellénistické koiné, která by si jistě zasloužila podrobnější pojednání, ale na druhé straně vlastně již stojí chronologicky mimo autorův záměr vymezený názvem publikace *Dialekty klasické řečtiny*.

K přednostem Bartoňkovy publikace patří mj. to, že dokáže spojit obecně koncipovaný výklad s pozoruhodnými konkrétními příklady, takže je celkový text dobře srozumitelný (např. výklad hom. jazyka a ilustrace aiolských prvků v něm, s. 229). I když jsme se s některými výklady mohli setkat již dříve v různých člancích, kniha tvoří souvislý, ústrojný a promyšlený celek a rozhodně nedělá dojem, že autor spojil jednotlivé články v jednu knihu, právě naopak, lze se domýšlet, že si těmito články připravoval půdu pro stávající publikaci.

Obsáhlý seznam bibliografie zahrnuje více než 30 stran (s. 264-294). K němu bychom mohli doplnit některé příručky o staré řečtině, které vyšly po odevzdání recenzované knihy do tisku, např. recentní publikaci Rogera D. Woodarda *The Ancient Languages of Europe* (Cambridge 2008), zejm. dvě její stati „Greek dialects“ (s. 650-672) a „Attic Greek“ (s. 614-649), některé kapitoly ze sborníku E. J. Bakker (ed.), *A companion to the Ancient Greek Language* (Wiley – Blackwell 2010), případně i některé články z publikace A. F. Christidise (ed.), *A History of Ancient Greek* (Cambridge 2007).

Přes všechny klady se v publikaci objevují i některá drobná nedopatření, např. pravopis *Khanie* místo v češtině obvyklého *Chanie* (s. 65), řec. φάσγαμον místo φάσγανον (s. 231), termín *anachronistické* místo *anachronické* (s. 33), u obrázků se používá angl. zkratka *tab.* (passim), na s. 96 je uvedeno, že v mykénštině známe 800 jmen poměrně bezpečně zařaditelných, zatímco podle *tab.* 30 na s. 93 je jich 1130. Na s. 154 by k charakteristice flexe mělo být vedle *skloňování* doplněno „a časování“, na s. 171 je uvedeno -μῆν místo -μην a na téže straně se hovoří (bod C. 1.) o uplatnění koncovky -μεν „i u athematických sloves“, místo „thematických“. Na s. 233 by bylo vhodné připojit, že konj. prospektivní se u Homéra vyskytuje i v autonomních (hlavních) větách, nejen ve větách vedlejších jako v attičtině, v *tab.* 39 na s. 114 byl omylem ponechán i anglický titulek. I když se autor zaměřil na výklad osobních přípon, mohla být u konjunktivu a optativu připomenuta existence příslušných modálních příznaků. U některých tabulek není zcela jasné, co některé údaje znamenají, např. číselné údaje v *tab.* 35 na s. 99 *Mykénská appellativa* (lépe: *apelativa podle deklinací*).

Čtenář by mohl také litovat, že výsledky posledních 20 let výzkumu nejsou mapovány podrobněji a v některých kapitolách úplně chybějí (např. v kap. *Egejská písma* pochází nejnovější citovaná literatura z r. 1983), že bibliografie není doplněna o internetové zdroje a že v knize chybí věcný rejstřík, u takového typu publikace naprosto nepostradatelný. Bibliografické údaje v textu a v seznamu literatury se někdy liší, zejména pokud jde o uvedení písmen odlišujících publikace vydané v jednom roce.

Přes drobná nedopatření většinou technického rázu představuje recenzovaná publikace nesporný badatelský přínos pro českou grécistiku – díky souhrnné prezentaci výsledků vlastních Bartoňkových výzkumů –, ale zároveň i vynikající studijní materiál pro studenty vysokých škol. Bartoňkovi se podařilo vytvořit pozoruhodně plastický a systematický obraz předmykénské, mykénské i klasické řečtiny v jejích různých nářečních varietách. Takto komplexně pojatá publikace neexistuje, pokud vím, v žádném cizím

jazyce a její překlad do angličtiny by mohl být přínosem i pro zahraniční čtenáře.

Dagmar Muchnová (Praha)

KATEŘINA LOUDOVÁ – MARIE ŽÁKOVÁ (eds.), *Early European Languages in the Eyes of Modern Linguistics. Proceedings of the Colloquium on the Ancient Indo-European Languages and the Early Stages of the Modern Romance, Germanic and Slavonic Languages. 28 September – 1 October 2008 Brno.* Brno: Masaryk University 2008, 373 s.¹

Na základě referátů přednesených na konferenci v Brně, o níž bylo na stránkách *Aurigy* již referováno (51, 2009, 106-107), vznikl sborník statí, který sice nepřináší příspěvky všech účastníků sympozia (a přinejmenším v případě W. Sowy se otisknutý článek zabývá jiným tématem než ústně přednesený příspěvek), nicméně jich však stále obsahuje značný počet (32 položek). Proto nelze než být při seznamování čtenáře s jejich obsahem stručný a omezit se na ty z nich, které mohou být považovány za nejzajímavější pro klasické filology.

Jde o následující tři skupiny autorů a statí:

1. A. BARTONĚK, *Comparative Graeco-Latin Sentence Syntax in the European Context* (s. 22-35), S. ŽAŽA, *Der adverbiale Akkusativ im Griechischen, Lateinischen und Altrussischen* (359-367), I. RADOVÁ, *Sprachwissenschaftliche Disziplinen in den altgriechischen Scholien* (253-260), F. ŠIMON a S. ORIŇÁKOVÁ, *Unregelmäßige und unvollständige Komparation der lateinischen Adjektive aus der Sicht der morphematischen Analyse* (281-287);

2. J. KAVČIČ, *A Feature of Greek Infinitive Clauses Dependent on Verbs of Saying and Thinking* (151-168), D. MUCHNOVÁ, *Epei Clauses in Narrative Discourse in Ancient Greek* (229-240), A. RIJKSBARON, *Negatives in Questions (and Answers): The Case of οὐκοῦν (...) οὐ. Or: Does Ancient Greek have a Word for „No“?* (261-270), E. CRESPO, *Conjunctive Adverbs in Ancient Greek* (110-120), K. LOUDOVÁ, *Cohesive Textual Means in Early Byzantine*

¹ Tato recenze vznikla s podporou Univerzity Karlovy v Praze v rámci projektu č. 261102.

Chronicles as a Mirror of the Language Register (189-202), D. BERTOCCI, *Nasal Presents and „Weak“ Causativity: Evidence from Sanskrit and Latin* (37-46);

3. L. PULTROVÁ, *The Latin Nomina Actionis* (241-251), W. SOWA, *Onomastik und die sog. Trümmersprachen: der Ortsnamen Σεμμε* (289-296), R. A. SUCHARSKI, *Once Again on the Etymology of Megaron* (297-305), V. BUBENIK, *Hellenistic Koine and the Fate of Ancient Greek Dialects* (57-70). D. URBANOVÁ navzdory názvu svého příspěvku *Gerechtigkeit und Rache, die sprachlichen Aspekte der Fluchtafeln aus Britannien* (341-350) nerozebírá jazyk, nýbrž obsah (z hlediska „žánrového“) v Anglii nalezených starověkých tabulek obsahujících latinský text v souvislosti s okradením příslušného autora.

První dva z vyjmenovaných příspěvků se zabývají syntaxí klasických jazyků. S. ŽAŽA uvádí větší množství příkladů a věnuje se užší tematice, zatímco A. BARTONĚK zmiňuje větší počet vybraných zajímavých detailů řecké a latinské skladby, avšak pouze stručně. První autor formuluje – ovšem pouze v *Zusammenfassung*, nikoli v hlavním textu! – závěr, že jednotlivé typy adverbiálního akuzativu byly (s jedinou výjimkou) v řečtině, latině a ve staré ruštině užívány omezeně. Oba texty se sice vyznačují tradičním přístupem k pádové či větné syntaxi, svým komparativním postupem však podle mého soudu mohou alespoň nepřímo přispívat k výzkumu jazykových univerzálií a typologie, oblastí, jimiž se současná lingvistika dosti intenzivně zabývá.

I. RADOVÁ píše o míře a povaze pozornosti, kterou starověká řecká scholia k literárním dílům věnovala jazyku. Ačkoliv jde víceméně o shrnutí problematiky ilustrované doklady z autorčiny četby, představuje článek dobrý informační zdroj, k němuž se může zájemce o dané téma uchýlit.

Autorská dvojice F. ŠIMON a S. ORIŇÁKOVÁ ilustruje na příkladu komparativů a superlativů svou morfematickou analýzu latiny. Jejich příspěvek nepřináší žádné dalekosáhlé závěry a nevyužívá zvláštní metody, je však o to víc zarazující, že se o podobnou práci – podle vědomosti obou autorů i recenzenta – dosud nikdo nepokusil.

Příspěvky z druhé skupiny mají společné to, že se věnují syntaxi nebo pragmatice a zpravidla obojí tematiku, resp. úhel pohledu kombinují. D. MUCHNOVÁ staví obě hlediska vedle sebe a kromě popisu formálních aspektů užívání vedlejších vět se spojkou $\epsilon\pi\epsilon\iota$ si všímá i jejich využití ve výstavbě diskursu. Za pozornost stojí, že jednoduchou statistickou sondou vyvrací desetiletí tradovaný názor na to, jaké časy byly v těchto větách v dochovaných textech užívány. Podobně zpochybňuje A. RIJKSBARON po pozorném čtení několika málo příkladů obvyklou tezi, že negativní otázka uvede-

ná partikulí oúkoúv implikovala v klasické řečtině negativní odpověď, a dále poukazuje na to, že stará řečtina neměla odpověďovou partikuli pro „ne“, což je další cenný poznatek pro lingvistickou typologii. E. CRESPO upozorňuje na nutnost počítat v gramatice, resp. lexiku řečtiny s kategorií „*conjunctive adverbs of addition*“. Tyto články tedy ukazují, že ve výzkumu klasických jazyků stále existuje prostor pro takřka převratné, byť třeba jen parciální závěry, a to i při sběru dat (od kterého je možné pokročit dál směrem k jejich hůře verifikovatelné interpretaci). Pozornost věnovaná pragmatické stránce jazyka je pak v lingvistice moderním trendem, podobně jako zájem o slovesný systém (diateze, vid, *Aktionsart*). J. KAVČIČ se např. pokouší interpretovat – pomocí kategorie *Aktionsartu* – úplnou či téměř úplnou absenci infinitivů aoristu v infinitivních propozicích po slovesech *sentiendi* a *dicendi* v novozákonní řečtině. V její argumentaci hraje roli taktéž poukaz na obdobné jevy v současných evropských jazycích. D. BERTOCCI nejen využívá moderních typologických studií (k problematice kauzativy), ale pracuje i s poměrně abstraktní argumentací, sofistikovanou formální notací a při propojování synchronie a diachronie zohledňuje materiál dvou jazyků, sanskrtu a latiny. Na druhé straně zřejmě ještě nelze jeho hypotézu o původu nazálního infixu v nazálních prezentech indoevropských jazyků – navzdory kvalitám článku – považovat za přesvědčivě prokázanou.

K. LOUDOVÁ zkoumá diskurzni partikule, konkrétně v Malalově *Kronice* ze 6. století. Jejím konečným cílem ovšem je dospět k obecnějším závěrům o charakteru řečtiny tohoto díla. Zjišťuje, že repertoár partikulí příliš nepotvrzuje její domnělý vulgární ráz.

Příspěvky ze třetí výše vymezené skupiny spojuje zájem o vývoj (nikoli o synchronii některé vývojové fáze) řečtiny, resp. latiny a taktéž převážně tradičnější přístupy ke zkoumání jazyka. Neplatí to však zcela. V. BUBENIK v teoretických partiích svého článku operuje s pojmovým aparátem a modely jedné z nejmladších větví jazykovědy, sociolingvistiky. Text lze doporučit jako dobrý úvod do problematiky starořeckých koiné (iónsko-attické, ale též – a v Bubeníkově textu především – dórských). Nějaký výrazný závěr tu ovšem autor, v jehož bibliografii lze najít i podrobnou monografii na dané téma, poněkud překvapivě nepodává.

L. PULTROVÁ v článku věnovaném původu latinských slovesných podstatných jmen předkládá úvahy jednak k etymologii, resp. formě sufixu *-tiōn-*, jednak k původnímu významu a vzájemnému vztahu obou nejproduktivnějších typů tvořených pomocí sufixů *-tiōn-* a **-tēu-* : *-tu-*. Sympatické je, že autorka v obou případech svědomitě sama podtrhuje hypotetický charakter svých závěrů.

Příspěvek W. Sowy přináší ukázkou tradiční historicko-srovnávací jazykovědy, ačkoli zároveň mimoděk reflektuje nastupující obnovený zájem o výzkum substrátů a mezerovitě doložených jazyků starého Středomoří. Podle autora dokládá epigraficky doložené toponymum $\Sigma\rho\mu\epsilon/-\eta$ (v literárních zprávách $\Theta\acute{\epsilon}\rho\mu\eta$), ve kterém spatřuje indoevropský kořen $*g^{wh}er-$, palatalizaci labializovaných velár v thráčtině, čímž se i tento jazyk prý začleňuje do jazykového svazu *Balkanindogermanisch*. Máme jisté pochybnosti o správnosti autorovy stručné rekonstrukce jednotlivých etap palatalizačních a postpalatalizačních procesů v řeckých dialektech (především jde o údajnou současnou sekundární artikulaci palatální i labiální u jedné hlásky), důležitější ovšem je, že i v tomto případě je nutné uznat, že jsou možné také jiné výklady zmíněného toponyma (tak autorem zavřené odvozování od kořene $*ser-$) a že nemáme dokonce ani jistotu o tom, že $\Sigma\rho\mu\epsilon/-\eta$ skutečně pochází právě z thráčtiny.

Na riskantní půdě se pohybuje i R. A. SUCHARSKI, odvozující původ substantiva $\mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha\rho\nu$ ze semitské ugaritštiny a naznačující, že kulturní vliv Předního Východu na Helladu v době bronzové byl větší, než se hlavní proud historického a lingvistického bádání domnívá. S jeho etymologií lze souhlasit, jistotu tu ovšem budeme mít stěží.

Další příspěvky v knize se zabývají historií češtiny (V. BROM, P. KARLÍK, P. KOSEK), slovanských jazyků, zejména staroslověnštiny (V. LUČIĆ, O. ŠEFCÍK, S. SUDEC, R. SUKAČ, U. THEIßEN, R. VEČERKA), románských jazyků (M. AUROVÁ, M. CARMELLO, D. ČEVELOVÁ a V. BLAŽEK, D. GARASSINO, L. MESZLER a B. SAMU), angličtiny (J. CHAMONIKOLASOVÁ) anebo obecněji indoeuropeistickou, resp. historicko-srovnávací problematikou (H. KARLÍKOVÁ, J. TOYOTA). Některé z nich jsou tradičnějšího ražení, větší část však využívá modernější postupy a teorie (typologie, pragmatika, *Optimality Theory*).

Úhrnem lze říci, že ačkoli přínosnost a zajímavost jednotlivých příspěvků lze hodnotit různě (některé jsou spíše dobrým uvedením do dané problematiky než pokusem o nové řešení určitého parciálního problému), jako celek sborník opravdu celkem zdařile ilustruje tematickou a metodickou pluralitu moderní diachronní lingvistiky.

Ján Bakyta (Praha)

POLYBIOS, *Dějiny I (kniha 1-2)*. Přeložil P. OLIVA. Praha: Arista, Baset, Maitrea 2008, Antická knihovna 78, 216 s.

POLYBIOS, *Dějiny II (kniha 3-5)*. Přeložil P. OLIVA. Praha: Arista, Maitrea, TeMi CZ 2009, Antická knihovna 79, 319 s.

Helénistický historik Polybios (asi 200-118 př. Kr.) nepatří u nás k běžně známým řeckým autorům přesto, že si svým dílem získal jedno z předních míst ve starověkém dějepisectví. Předmětem jeho pozornosti se stalo dramatické údobí ohraničené druhou a třetí punskou válkou, kdy středomořský prostor ve své dosavadní mocenské struktuře začal nabývat nové tvářnosti. Na řadu století se v něm jako vůdčí činitel prosadil římský stát, silný nejen svou vojenskou organizací, ale i soudržným správním systémem a jednotou politických zájmů římského občanského kolektivu.

Jako vlivný činitel achajského spolku i jako dlouholetý politický rukojmí Římanů měl Polybios možnost poznávat bezprostředně průběh i příčiny mocenského přerodu Středomoří, v němž se v relativně krátké době ocitly v římském područí zdánlivě neotřesitelné velmoci – Makedonie a Kartágo – a kdy Římané stále razantněji vstupovali do vnitřních záležitostí kulturně vyspělejšího Řecka a přicházeli do styku i s vůdčími východními oblastmi – Sýrií, Egyptem a Malou Asií. Bylo zřejmé, že pro Polybia jako vzdělance i politika, který bedlivě sledoval vývoj své současnosti a snažil se zároveň pochopit i jeho hlubší příčiny, vstupovala do popředí jeho zájmu otázka, proč se právě Řím stával tímto vůdčím činitelem.

Nalézt odpověď na tuto otázku pomohl Polybiiovi paradoxně jeho původně vynucený pobyt v Římě a následné poznání celkového politického a intelektuálního prostředí, zejména však individuální mentality čelných římských elit. Široký obraz prožívané současnosti pak formoval Polybiův základ pro objasnění příčin ústupu Řecka z předních pozic současného vývoje.

Z rozsáhle pojatého Polybiova historického díla se v úplnosti zachovala pouze část – prvních pět knih, které jsou zpracovány v prvních dvou svazcích Olivova překladu, zachycujícího události let 264 až 216 př. Kr. P. Oliva se tu představuje jako uznávaný znalec dané historické problematiky i jako zkušený, filologicky fundovaný a češtinářsky kultivovaný překladatel. Význam překladu zvyšuje i citlivě zpracovaný výkladový aparát, bez jehož pomoci by mohl i specializovaný zájemce ztratit všeobecnou souvislost, a v neposlední řadě i výstižná charakteristika Polybia jako politického činitele a osobitého svědka doby.

Je potěšitelné, že Polybios proniká do širšího českého kulturního prostředí prostřednictvím obnovené Antické knihovny. Její vydavatelé právem zdůrazňují skutečnost, že tento překlad se ve své úplnosti dostává – *per partes* – poprvé do rukou českého čtenáře. Toto zdržení, v němž se svým způsobem obráží dosavadní nedocenení Polybiova díla, má však i svůj pozitivní rys: Polybiův spis má štěstí v tom, že nachází svého prostředníka v P. Olivovi.

Jan Burian (Praha)

GAIVS IVLIVS CAESAR, *Zápisky o válce galské*. Přeložil JAN KALIVODA. Praha: Naše vojsko 2009, 261 s.

Gaius Iulius Caesar patří nepochybně k nejznámějším osobnostem antického starověku a jeho stěžejní spis – *Zápisky o válce galské* – se staly kromě jiného i dílem, na němž si studenti gymnázií po řadu generací ověřovali své schopnosti, jak proniknout do úskalí latinského textu, zanechaného velkým vojevůdcem jejich pozornosti. Jako všeobecně respektovaná součást kánonu latinské školní četby a při své žánrové osobitosti si *Zápisky* získaly trvalé místo v řadě zachovaných památek římské literatury i významných historických pramenů.

Zdálo by se, že v dobách, kdy základní znalosti latiny nebyly ničím výjimečným, nebylo vlastně ani nutno převádět Caesarův spis do národních jazyků. Přesto Caesar patří v celosvětovém měřítku k nejčastěji překládaným autorům, což mu při současném ústupu klasického vzdělání pomáhá zachovat si aspoň touto cestou své místo v aktuálním kulturním povědomí.

U nás byl zhruba od poloviny minulého století překlad *Zápisků o válce galské* doménou I. Bureše, který Caesarovu strohému vyjadřovacímu způsobu vtiskl v českém rouše nádech literárního výtvaru. Narůstající časový odstup však vedl i zde k potřebě nového přetlumočení, věcně adekvátního originálu a odpovídajícího současnému stavu češtiny.

Tato výzva se setkala s odezvou J. Kalivody, který se v roce 1986, kdy poprvé uveřejnil svůj překlad *Války galské*, již mohl mnohem dříve prokázat úspěšným zčeštěním řeckého odborného textu s vojenskou tematikou. Šlo o spisek řeckého autora Onasandra (1. stol. po Kr.), který pod titulem *Strategos* pojednává o nezbytných osobních i profesních vlastnostech úspěšného velitele. Tento překlad (Onasandros: *Vojevůdce*) byl r. 1977 uveřejněn v tematickém sborníku *Antické válečné umění* (Antická knihovna sv. 36, s. 231-

281). R. 1988 pak J. Kalivoda vydal nový, moderně pojatý překlad známých Sallustiových monografií o válce mezi Římany a numidským králem Jurgutou a o Catilinově spiknutí.

Překlad *Zápisků*, vydávaný r. 2009, reprodukuje své znění z r. 1986. Tento vydavatelský počín neztrácí na své aktuálnosti, neboť znovu připomíná hlavní Kalivodovu překladatelskou zásadu: Přiblížit se po věcné stránce co nejtěsněji originálu, ale současně se vyhnout všemu, co by při zdůraznění této snahy mohlo vést ke zbytečnému odstupu mezi dnešním čtenářem a antickým autorem. Kalivodův překlad se stal i důkazem, že při tlumočení římského spisovatele lze užít nenásilně prostředků moderní české dikce bez toho, že by bylo ohrožováno správné pojetí originálu.

Ve svém překladu se J. Kalivoda snaží umožnit zájemcům jeho co nejplynulejší čtení. Ve shodě s tímto záměrem upouští od obvyklých a běžně užívaných výkladových poznámek a nezbytné věcné informace podává již vhodně formulovaným překladem, nebo je v případě nezbytnosti vkládá v co nejstručnější podobě přímo do textu.

Knihu rámuje dva samostatně koncipované oddíly, jež mají prohloubit čtenářův pohled na historickou hodnotu zprostředkované Caesarovy výpovědi. Ve vstupním Prologu (Galie, Řím a jeho vojsko v době Caesarově, s. 9-22) sleduje autor Caesarovu působnost v širším kontextu krize římské republiky a podává přehlednou charakteristiku úrovně římského vojenského umění. Závěrečná, relativně rozsáhlá obrazová příloha (s. 239-261) umožňuje bezprostřední představu o soudobých vojenských reáliích, geografických poměrech v Galii, průběhu popisovaných velkých bitev apod. Vážnější zájemce postrádá bohužel jmenný rejstřík, připojovaný obvykle k publikacím tohoto typu.

Výsledný dojem lze shrnout konstatováním, že svou činností si J. Kalivoda získal pozici uznávaného překladatele i úspěšného propagátora antiky.

Jan Burian (Praha)

PLUTARCHOS, *Životopisy slavných Grékov a Římanov I, II.*
Z gréckeho originálu preložili D. ŠKOVIERA a P. KUKLICA.
Doslov napísal P. KUKLICA. Vysvetlivky a poznámky
spracoval T. DRAVEC. Bratislava: Kalligram 2008, 1052 +
1047 s.

Vedle Liviových dějin *Od založení Města* představují Plútarchovy *Souběžné životopisy* nevyčerpatelný zdroj poznatků o čelných představitelích řeckého a římského politického i kulturního života, zejména o těch, kteří se svým morálním profilem, veřejnou aktivitou, ale i běžným vystupováním co nejvíce přiblížili soudobému ideálu uvědomělého občana. Na rozdíl od Livia, který ukazoval, jak občanská zdatnost (*virtus*) zajišťovala senátu a lidu římskému dominantní postavení nad Itálií, helénistickým Východem a posléze i nad etnickou třídou západního Středomoří, snažil se Plútarchos postihnout přínos řeckých i římských elit k dominantnímu postavení antické civilizace v soudobém světě. Vybraní jednotlivci, jimž se dostalo u Plútarcha podrobného životopisného zpracování, měli v celkovém měřítku demonstrovat jak rozdílné založení obou národů, tak i jejich rovnocennou působnost v dlouhodobém historickém procesu.

Při studiu Liviova a Plútarchova dějepisného odkazu byli ctitelé Liviovi ve výhodnějším postavení díky všeobecně rozšířeným znalostem latiny v Evropě středověkého i novověkého období. Plútarchos naproti tomu patřil k náročnějším autorům. Hlubší a širší znalost jeho životopisů se tudíž z velké části realizovala prostřednictvím jeho překladů do latiny nebo rozšířených národních jazyků. V 15. stol. tak budily Plútarchovy biografie zájem italských a španělských překladatelů, v Německu zapůsobily v 16. stol. na H. Sachre, v Nizozemí na Erasma Rotterdamského a stejně tak i na myslitele francouzské a anglické.

V Čechách byl naproti tomu o Plútarcha jen malý zájem, který se „zdaleka nemůže srovnávat s tím, co znamenaly jeho překlady do národního jazyka v Itálii, Německu, Anglii a především ve Francii.“ (E. Svobodová, *Nejstarší překlady Plutarcha ve světové i české literatuře*, ZJKF 5, 1963, 96-102). Prvý krok v seznamování české kulturní veřejnosti s Plútarchovými životopisy učinil až v polovině 19. stol. A. Vaníček, profesor srovnávacího jazykozpytu na české univerzitě v Praze, vrstevník známého klasického filologa J. Kvíčaly, pro jehož ediční řadu Bibliotéka klasikův řeckých a římských přeložil mj. biografie Thesea a Romula (1865), Solona a Publikoly (1872) a Perikleia a Fabia Maxima (1874). S relativně dlouhým časovým odstupem následovaly moderní překlady z pera F. Stiebitze (Alexandros a Caesar,

1933; Čtyři životopisy: Alkibiades a Coriolanus, Demetrios Poliorketes a Antonius, 1948) a J. Otáhalové-Popelové (Perikles, Fabius Veliký; Dion, Brutus, 1940).

Významný impuls k rozvinutí zájmu o Plútarcha jako historického prame-
ne dal slovenský klasický filolog M. Okál svým překladem vybraných živo-
topisných dvojic, přínosných z hlediska hlubšího poznání politických, sociál-
ních i kulturních dějin antiky (Agis, Kleomenes – Tiberius Gracchus, Gaius
Gracchus; Perikles – Fabius Maximus; Demosthenes – Cicero, 1953). Okál
tak seznámil slovenskou veřejnost s autorem, který do té doby nebyl ještě
běžnou součástí slovenského kulturněhistorického pojetí antiky, a učinil tak
překladem vysoké odborné úrovně i sobě vlastní vytříbenou literární formou.

Překladatelské úsilí věnované jednotlivým Plútarchovým biografickým,
u nichž se z různých důvodů očekával především okamžitý i širší čtenářský
ohlas, však přinášelo i poznatek, že vzhled do autorova myšlenkového světa
prostřednictvím několika vybraných životopisů postihuje pouze omezené
zorné pole a že k odstranění tohoto nedostatku může napomoci pouze přípra-
va úplného překladu celé Plútarchovy životopisné tvorby. V tomto duchu se
na Plútarchův soubor – zřejmě z iniciativy R. Mertlíka – soustředila pozor-
nost několika dalších překladatelů (V. Bahníka, A. Hartmana a E. Svobodov-
vé); výsledkem byl první kompletní český překlad Plútarchových *Životopisů*,
do něhož byly logicky pojaty i starší či do té doby ještě nepublikované pře-
klady F. Stiebitze. Ediční oporu poskytlo náročnému projektu nakladatelství
Odeon, jež svěřilo odbornou záštitu i celkovou prezentaci J. Češkovi (Plútar-
chos, *Životopisy slavných Řeků a Římanů* I, II. Praha 1967; jako součást ob-
novené Antické knihovny byl překlad znovu otištěn v r. 2006 a 2007).

Ani na Slovensku nezůstal překladatelský počín M. Okála bez odezvy. Po-
kračovatele ve svém díle nalezl M. Okál, a to nejen na tomto poli, ve svých
žácích P. Kuklicovi a zvláště D. Škovierovi, jejichž zásluhou se *Životopisy*
dočkaly ve své úplnosti i slovenského znění. Stejně jako jejich učitel tu oba
jmenovaní odvádějí dílo filologicky přesné a výrazově kultivované a svou
prací dokládají faktografickou i myšlenkovou aktuálnost řeckého originálu
přetrvávající řadu staletí, jež nás dnes dělí od jeho vzniku. Svou jazykovou
koncizností je práce slovenské překladatelské dvojice zřejmě bližší řeckému
autorovi nežli český soubor samostatně zpracovaných překladů několika au-
torských individualit.

Důležitou částí díla je doslov (II, s. 1033-1046), v němž P. Kuklica cha-
rakterizuje osobnost Plútarcha i osobitost jeho díla. Porozumění textu usnad-
ňuje oddíl věnovaný vysvětlivkám a poznámkám (II, 969-1032), v němž
T. Dravec objasňuje odborné termíny i speciální jevy a podává nezbytný vý-

klad významných osobních a geografických jmen. Jeho pozornost se soustřeďuje na věcnou informaci; záměrně tu nejde o vyčerpávající odkazový rejstřík.

Vlastní překlad a jeho příprava k tisku nepředstavovala v daném případě zřejmě hlavní překážku, která se vydání slovenské verze Plútarchových biografii postavila do cesty. Tou se stal především značný rozsah díla a samozřejmý požadavek vydat je na odpovídající úrovni, což se nutně projevilo na výši potřebných nákladů. Na jejich úhradě se v konečné fázi podílelo Ministerstvo kultury Slovenské republiky spolu s Kulturním programem Evropské unie na roky 2007 až 2013. Vzhledem ke skutečnosti, že se nakladatelství Kalligram posléze podařilo včlenit nadčasové dílo největšího řeckého životopisce do sféry slovenského kulturního života a uveřejnit je v elegantně prosté, ale tím působivější podobě, lze závěrem zdůraznit, že šlo o zdůvodněnou a trvale prospěšnou investici.

Jan Burian (Praha)

Příběhy raně křesťanských mučedníků. Výbor z nejstarší latinské a řecké martyrologické literatury. Ed. PETR KITZLER. Úvodní studie JIŘÍ ŠUBRT, překlad PAVEL DUDZIK, PETR KITZLER a IVA ADÁMKOVÁ. Praha: Vyšehrad 2009, 400 s.

Ἐθύσαμεν καὶ ἐσπεύσαμεν καὶ τῶν ἱερῶν ἐγεύσαμεν ἀεὶ θύοντες τοῖς θεοῖς. (*Obětovali jsme, vykonali jsme úlitbu a okusili jsme maso obětních zvířat vždy obětující bohům.*) Takových prohlášení o vykonání oběti (tzv. *libelli*) známe z papyrů nalezených v Egyptě značné množství. Někdy doplňuje toto prohlášení i podpis přítomného úředníka (ἐπὶ παρόντων ἡμῶν), který svým podpisem potvrzuje, že na vlastní oči viděl vykonání oběti (εἶδαμεν ὑμᾶς θυσιᾶζοντας). Důkladnost římské administrativy pak zabezpečila vyhotovení tohoto prohlášení ve dvou exemplářích, z nichž jeden byl archivován.

Z těchto prohlášení i z jejich množství a z péče jejich vyhotovení vyplývá i jeden z hlavních důvodů pronásledování křesťanů ve 2. a 3. století za císařů Decia, Diokleciána a Galeria: odmítnutí rituální oběti bohům – ochráncům římské říše a římského císaře – ohrožovalo jejich bezpečí, zachování jednoty existence říše a rovnalo se vlastizradě.

Podotkneme zde jen, že toto chápání smyslu náboženských praktik zůstalo cílem náboženských ceremoniálů i po vítězství křesťanství. Potvrzuje to

Justiniánova novela č. 133 z r. 539: „mnišský život a mnišská kontemplace je záležitost posvátná, přivádějící okamžitě duše k Bohu ... budou-li se mniši modlit k Bohu za stát ... je zřejmé, že naše vojsko bude úspěšné ... a bude-li nám Bůh milostiv a nakloněn, jistě bude všude mír a zákonnost ... modlitby mnichů budou celému státu získávat přízeň boží“.

Dále je nutno předeslat, že helénistická doba a na ni navazující římské období byly nábožensky tolerantní, což jim dovoľoval jejich polyteismus. Docházelo k synkretismu, splyvání s různými orientálními náboženstvími. Např. kult bohyně Kybélé pronikl do Říma už ve 3. stol. př. Kr. a v r. 191 př. Kr. byl této bohyni postaven v Římě chrám. Císař Alexander Severus (222-235) prý měl ve své soukromé svatyni i sochu Krista vedle Abrahama, Orfea a Apollónia z Tyany. Takovému splynutí křesťanství s jiným východním náboženstvím ovšem bránil jeho přísný monoteismus zděděný z judaismu, za jehož herezi bylo zpočátku křesťanství považováno. Židé jako starobylý národ měli zákonem zaručené právo následovat zvyklosti svých předků, avšak křesťané šířící nové náboženství mezi různými národy se jevíli státu stále nebezpečnějšími (viz E. R. Dodds, *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*). Dodds termínem „age of anxiety“ vystihl ráz doby, v níž vznikala martyrologia. Byla to úzkost z budoucnosti nejen na straně státu a jeho vládců, ale i jeho obyvatel. Odkazuje na antické pohanské autory (Lúkiána, Epiktéta, Seneku), kteří ve svých dílech upozorňují na jakousi „touhu po smrti“ u svých současníků, a to nejen u křesťanů, ale někdy i u pohanů.

Těmito problémy se zabývá J. Šubrt ve třech oddílech úvodní stati: 1) důvody, které vedly křesťany ke snášení, někdy dokonce k vyvolání pronásledování, mučení a poprav, 2) důvody k ochotě dávat život za dodržování křesťanských slibů, 3) způsoby zachování historické spolehlivosti zpráv o soudních řízeních (*acta, passiones*).

Jádro recenzované publikace tvoří překlady sedmi akt a martyrologií přeložených z řečtiny (Pavel Dudzik) a dalších čtrnácti přeložených z latiny (Petr Kitzler, Iva Adámková). Čtivé překlady doprovází velmi podrobný poznámkový aparát, který odkazuje na jazykové, historické a literární problémy a na způsob jejich řešení různými badateli. V úvodu k překladu původního textu jsou uvedeny edice a překlady daného textu a vybraná bibliografie k problémům s ním spojeným.

Lze říci, že publikace není určena jen čtenářské veřejnosti zajímavější se o historickou problematiku raného křesťanství, ale i odborníkům, kteří zde najdou odkazy na novou literaturu a na problémy řešené v současnosti, a to nejen filozofické a teologické, ale i psychologické a psychiatrické (*Acta Perpetuae*). Modernímu čtenáři bude možná nejbližší text *Umučení Marcella*

s popsáním odvodu brance – odpírače vojenské služby, mladého muže, který se nechce vystavit nebezpečí, že nedodrží 6. příkázání „Nezabiješ“, a úsměv snad vyvolá poznámka 116 na str. 38 o Órigenovi, jehož zachránila před mučednickou smrtí matka, která mu schovala šaty, takže nemohl opustit dům a jít se přihlásit úřadům.

Autoři se snažili co možná maximálně dovést odkazy na literaturu k datu vydání, proto se snad uvádí na str. 117, pozn. 2, podle edičního plánu nakladatelství Oikúmené jako vydaná v r. 2009 publikace V. Herold – I. Müller, *Dějiny politického myšlení II*, která dosud nevyšla.

Růžena Dostálová (Praha)

Hle, již v mém srdci vstává den. Antologie německé dvorské lyriky 12.-14. století. Přeložila, úvodem a poznámkami opatřila SYLVIE STANOVSKÁ. Praha: Dybbuk 2009, 143 s.

Čtenář se snad nepozastaví nad tím, že je v tomto periodiku věnovaném řeckým a latinským studiím představena publikace o německé středověké literatuře. Je dnes již běžné (zřetelné je to např. též v obsahovém složení statí Listů filologických), že je středověká literatura vzhledem ke svému latinskému, eventuálně středolatinštinovému, základu pojmána jako jeden celek, vztahující se právě k latinské tvorbě a namnoze z ní vycházející. Ačkoli se recenzovaná publikace ke středolatinštinovému souvislostem nevyjadřuje, zřejmé je, že před sebou máme projevy svým způsobem jednotného středověkého literárního fenoménu.

Útlý svazek přináší mnohem víc, než na první pohled svými malými rozměry slibuje. Autorka zde totiž českému čtenáři, zájemci o středověkou literaturu, svými překlady poprvé představila německou dvorskou lyriku v její autentické podobě, tak jak vznikla a žila ve svém vlastním jazykovém prostředí; naše vědomosti o tomto fenoménu byly totiž až dosud většinou omezeny na tvorbu německých básníků a pěvců v Čechách na dvorech posledních přemyslovských panovníků. Výjimkou zde byla pouze knížka Jaroslava Vanického: její pořadatel, muzikolog, v ní v roce 1958 (*Minnesang. Středověký rytířský zpěv 12.-15. století*) publikoval nejprve řadu skladeb vlastního německého minnesangu včetně dochované notace jen s orientačními prozaickými překlady, ve druhé části pak již bez notace několik písní z českého přemyslovského okruhu, přeložených Petrem Koptou.

I autorka recenzované publikace k popularizaci minnesangu českého přemyslovského okruhu přispívá svým podílem na monografické antologii s titulem *Moravo, Čechy, radujte se* (Praha: Aula 1998), jejímž pořadatelem je Václav Bok a Jindřich Pokorný: S. Stanovská v něm podala výklad o německé milostné lyrice na dvoře krále Václava II. a přeložila i komentovala několik skladeb z tohoto okruhu. Recenze její nové knihy se nutně musí zmínit také o autorčiných vědeckých statích v odborných periodikách, kde se řeší otázka, v jaké míře je jazykově česká milostná lyrika středověku závislá na německé tvorbě: autorka v tomto ohledu mj. podrobila revizi tezi Pavla Trosta o tom, že se v české tvorbě projevuje převážně, ne-li výlučně, vliv pozdního německého minnesangu. Ve zmíněných odborných studiích bere S. Stanovská v úvahu rovněž žánrová hlediska a rétorické prostředky, jimiž je model klasického minnesangu poznamenán v jazykově české tvorbě. Přinejmenším desetiletá práce takto tematizovaná pak autorce umožnila s plnou kompetencí podat výbor, jehož recenzi zde přinášíme.

K nesporným souvislostem uvedeným na začátku této recenze: autorka se sice o tvorbě latinské přímo nezmiňuje (nečiní tak ostatně ani studie Václava Boka v uvedené antologii, zmíněný výklad J. Vanického naopak z latinské tzv. žakovské poezie vychází), odkazuje ovšem (v předmluvě, s. 9) na kořeny staroněmecké milostné lyriky „v okouzlení rytířstva Orientem po 2. křížové výpravě a také arabskou tvorbou na španělských dvorech, z níž zřejmě čerpali jihofrancouzští trobadoři, s jejichž díly se němečtí pěvci poměrně záhy seznamují“; podobně pak dále (s. 13 a pak i v komentářích za texty písní), kde se mluví o porýnské fázi minnesangu s tím, že do německého prostředí kolem roku 1170 pronikají myšlenky a principy jihofrancouzské trobadorské lyriky. Připomenu zde jen, že se právě těmito souvislostmi zevrubně a s poněkud jinými důrazy zabýval Václav Černý ve své *Staročeské lyrice* a zase jinak Jan Lehár (*Česká středověká lyrika*).

Knihy je uvedena předmlouvou. V té je ve shodě s jejím titulem „Minne a Minnesang“ vyložen obsah výrazu „minne“, jímž „dvorský rytíř vyjadřuje svůj milostný cit k dámě“ (s. 7), autorka se pak soustřeďuje k vlastnostem – ovšemže ideálním – dámy jakožto adresátky většiny dále přeložených kusů i jako objektu dvorské lásky a k charakteristice rytířské služby a (stylizovaného) životního pocitu označovaného „höher muot“. Dále předmluva čtenáře seznamuje s jednotlivými fázemi vývoje minnesangu.

V souladu s takto podanou periodizací jsou pak uspořádány překlady – nejprve minnesang raný, pak tzv. porýnský, dále klasický minnesang a nakonec jeho pozdní, postklasické období. Na s. 116 jsou uvedeny edice německých originálů, z nichž byly překlady pořízeny, chvályhodně jsou to

s jedinou výjimkou (Friedrich von Sonnenburg), kde zřejmě nebylo možno jinak, veskrze edice moderní, pocházejí z posledních třiceti let. Není jen zcela průhledné, jak se tyto výchozí textové edice mají k vydání H. Mosera a H. Tervoorena, uvedenému na následující straně knihy, podle něhož jsou u překladů strofy většiny písní označeny (MF – Minnesangs Frühling).

Překlad sám je podle názoru recenzentky, která ovšem není staré němčiny náležitě znalá, zdařilý. Originály včetně novoněmeckého převodu jsem měla díky autorce posuzované publikace k dispozici, mohu se tedy vyjádřit aspoň povšechně ke zvolenému způsobu překladu, k jeho přesnosti a sdělnosti s ohledem na moderního českého čtenáře. Překladatelka se snaží všude, kde to lze, zachovat rytmus i rýmy originálů. Doslovný překlad je možný zřídka, vždy je však dbáno poetiky starého německého básníka, v tomto ohledu bych některé převody označila za brilantní (např. strofa II Purkrabího z Rietenburku, s. 24). Kvalitu překladu můžeme doložit na příkladu slavné francouzskou tvorbou ovlivněné *Písně o křížové výpravě* Friedricha z Hausen z tzv. porýnského období: ve druhé strofě skladby (s. 41) se překlad ve třech verších nevýznamně odchyľuje počtem slabik ve verších originálu, nacházíme zde výtečnou překladatelskou invenci v rýmech: jejich umístění přesně odpovídají kansónové strofě předlohy s bohatou a poměrně komplikovanou (ababbaab) skladbou rýmů, za zmínku stojí skutečnost, že v jednom případě dokonce překladatelka našla a použila štěpný rým tam, kde má originál rým gramatický (*hned – let* oproti infinitivům *enpfân – getân*). Od s. 118 dále najdeme informaci o autorech a komentáře k písním.

Jak bylo řečeno, zkoumá Sylvie Stanovská ve svých časopiseckých vědeckých studiích vztahy mezi německým minnesangem a staročeskou milostnou lyrikou. Ze své dobré znalosti textů starých německých pěvců výtěžila mimo jiné recenzovanou knížku – překladový výbor z této tvorby. Ve své další knižní publikaci (*Alttschechische Liebeslyrik*, Wien 2010) využila také své orientace na druhém poli svého srovnávacího studia, ve staré české milostné lyrice. Tu představila, a to v její úplnosti, ve staročeských originálech a v paralelních prozaických překladech, pořízených spolu s profesorem starého německého jazyka a literatury na univerzitě v Salzburgu Manfredem Kernem, zájemcům z německy mluvících zemí o jazykově českou tvorbu od konce 13. do 15. století. Na tento publikační čin, který vzhledem k dávno prokázané historické pospolitosti české a německé kultury považují za velmi záslužný, mohu na tomto místě pouze stručně upozornit.

Jana Nechutová (Brno)

Di tutsch kronik von Behem lant. Die gereimte deutsche Übersetzung der alttschechischen Dalimil-Chronik. Rýmovaný německý překlad staročeské Dalimilovy kroniky. VLASTIMIL BROM (ed.), Brno: Masarykova univerzita 2009, 585 stran + CD.

Zprávu o germanistickém titulu zde přináším z toho důvodu, že by negermanistickým medievistům, ještě spíše latinským než bohemistickým, mohlo i uniknout, že autor spolu s novou a první moderní kritickou edicí německého rýmovaného překladu Dalimilovy kroniky podává také novou, v pořadí třetí, edici fragmentů latinského překladu.

Brněnský germanista Vlastimil Brom se německým Dalimilem zabývá již delší dobu, o čemž se čtenář přesvědčí na str. 75 v seznamu literatury; upozorním na Bromovu předchozí knižní publikaci *Der deutsche Dalimil. Untersuchungen zur gereimten deutschen Übersetzung der alttschechischen Dalimil-Chronik* (Brno 2006). Nová kniha, o níž zde podávám zprávu, obsahuje juxtaopozičně Dalimila českého a německého a ve svých příslušných částech znění latinských fragmentů. Před touto juxtaopozicí se na samém začátku edice na str. 84-101 nachází tzv. „Abriss“ o 336 verších s editorovým českým překladem; je to stručný analistický přehled českých panovníků a duchovních řádů, který je součástí německého překladu kroniky a jemuž v českém originále přirozeně žádný text neodpovídá. Bez juxtaopozice, opět s Bromovým, tentokrát německým, překladem, je též český prolog autora kroniky s incipitem „Mnozí pověsti hledají“ o 61 verších, který starý německý překladatel pomínil.

Bromův německý Dalimil je, jak již bylo řečeno, první opravdu moderní a kritickou edicí; *editio princeps* vyšla v roce 1859 (Stuttgart) z dílny Václava Hanky, v roce 1878 pak spolu s českým Dalimilem péčí Josefa Jirečka ve třetím svazku *Fontes rerum Bohemicarum*. Český text, jak V. Brom uvádí, „je otištěn podle směrodatné edice, a sice v podobě hypotetického archetypu s minimálními změnami (u tiskových chyb apod.)“. Směrodatnou edicí se přirozeně rozumí vydání Daňhelka – Hádek – Havránek – Kvítková z r. 1988, sv. I, II. Než se stručně zastavíme u Bromovy edice latinského fragmentu, bude užitečné informovat o struktuře knihy.

Její vstupní partie, studie „Rýmovaný německý překlad staročeské Dalimilovy kroniky“ (event. „Die gereimte deutsche Übersetzung der alttschechischen Dalimil-Chronik“) je stejně jako její předmět dvojjazyčná (popíše ji podle její české verze rezignujíc na tituly německých podkapitol) a zabírá str. 11-70. Pojednává nejprve o staročeské kronice, poté o fragmentu latinského

překladu, u obou je též náležitá ediční poznámka, dále nejobšrněji a nejdůkladněji o německém rýmovaném překladu a posléze se zabývá vzájemnými vztahy mezi jednotlivými jazykovými verzemi. Následuje pak třístránkové anglické résumé a poté bibliografický soupis, s podobou a technikou kritického aparátu seznámí uživatele textů kapitola „Apparatus“ na str. 79-81. Poté juxtaponované texty, jak o nich píše ve druhém odstavci této zprávy.

Upustím od informace o historii rukopisu zlomku a o jeho zpřístupnění, to lze v dosavadní literatuře a v edicích včetně Bromova vydání snadno nalézt. Připomeňme pouze dosavadní edice latinských fragmentů: Zdeněk Uhlíř, *Nově objevený zlomek latinského překladu tak řečeného Dalimila*, Knihovna – knihovnická revue 16/2, Praha 2005, str. 137-169, a Anežka Vidmanová, *Nad pařížskými zlomky latinského Dalimila*, Slovo a smysl 5/III, Praha 2006, str. 25-67. Z Bromovy ediční poznámky k latinskému fragmentu (str. 17) cituji: „Od dosavadních edic se liší tato jednak v upuštění od normalizujících zásahů, jednak obecně v přístupu k emendacím a ve snaze o textovou podobu co možná nejbližší rukopisu (např. i s neupravovanými skupinami grafémů *ti, ci aj.*).“

Snahu o čtení co nejbližší zápisu pařížského zlomku bylo zvláště obtížné dodržet, někdy to bylo dokonce nemožné, při přepisu vlastních jmen. V jejich rukopisné podobě se totiž nejvýrazněji uplatňují rozpaky písaře nad grafikou výrazů vernakulárního jazyka, neboť zápis, jež máme v pařížském zlomku k dispozici, zjevně nepořizoval Čech, ač překladatelem staročeského textu do latiny etnický Čech byl. Na rozdíl od vydání Anežky Vidmanové, s nímž se na mnoha místech shoduje, vyznačuje Brom některé závažnější grafické jevy: např. hned na prvním foliu (1r) pařížského rukopisu (Dalimil 25,2 a 25,21) zvláštní grafém pro předpokládané -z- ve slovech *Borzivoy* a *baptizavit* vykládá vydavatel v aparátu, ač s nejistotou naznačenou otazníkem, jako původní -c- opravené (spodním okrouhlým tahem) na -z-. Některé úpravy, jež Vidmanová vyznačuje pouze závorkou, zachycuje Brom v kritickém aparátu jako emendace; sama bych je takto neoznačila, mám je pouze za nápravu ryze grafického jevu, většinou písařského opomenutí všeobecného zkracovacího znaménka, např. *equale – equalem, quadam – quandam, illa – illam, nobile – nobilem*. Na fol. 10v (42,24) přijímá editor, podle mého mínění náležitě, rukopisné *pro uxore*, jež A. Vidmanová emendovala na *uxorem*. Podobně na fol. 9r (27,1) mění Vidmanová rukopisné *de mundo* na *de vita*, Brom ponechává, zjevně právem, znění rukopisu. Problematický detail je Bromovo rozlišování znaků *t × c*. Grafika středolatiných textů se této distinkci většinou vzpírá a je tomu tak i u pařížského zlomku latinského Dalimila: editor si může být stěží jist jednoznačností toho kterého grafému,

v praxi obvykle zvolíme pro tyto případy grafiku, jaká v daném textu převažuje, což je většinou psaní *-c-*, zejména ve skupině *-ti-* v pozici, jež má v pozdní antické a pozdější středoevropské latině fonetickou platnost *-ci-*. Tato snaha vede někdy ke zbytečné opravě, např. **27,9** *ducissa* s upozorněním na rukopisné (9r) údajné *dutiſſa*. Kombinaci těchto dvou úskalí, čtení *ti × ci* a ztráty všeobecného zkracovacího znaménka, pozorujeme v aparátu k **25,26** (frg. fol. 1r): Uhlíř a Vidmanová čtou *devocionem*, Brom *devotionem* a upozorňuje na rukopisné *deuotonem* (podobně dále *venatonem* a *cognatonem*). Vlastimil Brom se shoduje s Anežkou Vidmanovou ve většině zásahů do čtení rukopisu, sama nepovažuje za nezbytné doplnění (nejprve Uhlířovo, pak i Vidmanové a Bromovo na str. 209) ve verších **27,24** a **28**, kde je v edicích doplněno *nomen* v kontextech *Qui tunc Pssow dicebatur, huic postea Melnik (nomen) dederunt* a *et sub civitate fluvius fluit, ille sibi Pssowka (nomen) habebat*. Domnívám se, že verše jsou plně srozumitelné i bez tohoto opravného zásahu, také *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum* s.v. *do* (1Ca, II, str. 236a) uvádí ekvivalenty *dicere, appellare* – „říkat, nazývat“; nadto v odpovídajících verších staročeského originálu výraz *jmě* není, naproti tomu jej čteme ve verši **26** (*ten sobě jmě Pšov jmějieše*), kde je pak i v latinském textu (*illud sibi nomen Pssobb habebat*).

Tato stručná recenze není soustavným komentářem k Bromovu vydání latinského fragmentu Dalimila. Chce o této edici, která by mohla zájemcům o latinského Dalimila zůstat skryta pod germanistickým knižním titulem, informovat, seznámit s editorovou kritickou technikou a s vlastnostmi tohoto vydání a jen v několika případech přinést návrhy alternativních řešení.

Jana Nechutová (Brno)

Latinský humanizmus. Výber zostavil a doslov napísal DANIEL ŠKOVIERA. Medailóny autorov napísali DANIEL ŠKOVIERA, JANA BALEGOVÁ a ĽUDMILA BUZÁSSYOVÁ. Preložili, komentáre a vysvetlivky napísali DANIEL ŠKOVIERA, JANA BALEGOVÁ, ĽUDMILA BUZÁSSYOVÁ a MILOSLAV OKÁL. Bratislava: Kalligram 2008, 604 s.

Vznik a rozkvet škôl, učeníých spoločností, kníhkupectiev a kníhtlačiarň je charakteristický pre obdobie humanizmu a renesancie v celej Európe. Mestá si zakladali mestské školy, gymnáziá, lýceá a akadémie, na ktorých pôsobili významní domáci aj zahraniční učelia. Viac-menej sa na školské a učené

kruhy obmedzoval aj literárny humanizmus, v slovenskej literatúre predovšetkým latinský.

Zaujímavým náhľadom do tohto obdobia – do obdobia renesančného humanizmu so vzťahom ku Slovensku, jeho vede a kultúre – je antológia prekladov latinských humanistických textov, ktorú zostavil vynikajúci klasický filológ Daniel Škoviera. Jeho výber ponúka relatívne široký diapazón žánrov a v ucelenej podobe spisy autorov 15. a 16. storočia, ktorých mená v povedomí čitateľskej verejnosti príliš nerezonujú. Vybrané texty boli preložené z latinskej pôvodiny, príp. jej kritického vydania (konkrétne vydania sú uvádzané v rámci poznámkového aparátu toho ktorého diela), niektoré preklady vznikli osobitne pre túto edíciu (Ecchius, Werner, Stöckel, Sambucus), ostatné boli prevzaté z už jestvujúcich vydaní, ktoré sú, podobne ako pôvodné latinské vydania, uvedené v poznámkovom aparáte.

Napriek rôznorodosti autorov i textov je antológia charakteristická jednotnou štruktúrou. Každému z prekladov predchádza krátky medailón o autorovi toho ktorého spisu, jeho živote a diele. Jednotlivé diela sú čitateľovi ponúknuté v ich komplexnej podobe, t.j. spolu s dedikačnými listami, predhovormi i veršami rôzneho charakteru, ktoré sú ich súčasťou. Vydanie tejto antológie spojilo okrem iného tiež tri generácie slovenských klasických filológov, z ktorých tú najstaršiu zastupujú preklady blahej pamäti M. Okála, prostrednú prácu D. Škovieru a tú tretiu zase prekladateľské počiny L. Buzássyovej a J. Balegovej.

Prvé miesto v Škovierovom výbere zaujíma spis Martia Galeotta, ktorý bol všestrannou humanistickou osobnosťou. Istý čas pôsobil v Uhorsku na dvore kráľa Mateja Korvína a pravdepodobne aj ako profesor na univerzite Istropolitane v Bratislave. Bol obratným rečníkom, kultivovaným vtipkárom a majstrom dvorskej konverzácie. Tieto jeho črty sa prejavili i v zábavno-výchovnom diele *Znamenité, múdre i žartovné výroky a činy kráľa Mateja* (s. 9-55), ktoré bolo napísané pre Matejovho nemanželského syna Jána. Obsahuje 32 Matejových výrokov a skutkov, ktoré sú dokladom jeho vtipu a rozvážnosti. Autorkou prekladu je L. Buzássyová, ktorá dielko doplnila naozaj bohatým poznámkovým aparátom. Ten v plnej miere zachytáva historické, kultúrne aj intertextové súvislosti predloženého textu.

Kým M. Galeottus zastupuje v antológii literárny humanizmus 15. storočia, prvá štvrtina 16. storočia je neodmysliteľne spätá s menom Erazma Rotterdamského, ktorého myšlienky sa rýchlo šírili aj vďaka jeho bohatej osobnej korešpondencii so vzdelancami mnohých európskych krajín. Nechýbali medzi nimi ani učenci spätí s územím Uhorska, resp. Slovenska. Ich listy odrážajú nielen vzájomné vzťahy korešpondentov, ale odkrývajú i politické

a spoločenské pomery danej doby. D. Škoviera predkladá čitateľom listy z posledného desaťročia Erazmovho života pod názvom *Listy Erazma Rotterdamského, Jána Antonína, Jána Henckela a Mikuláša Oláha* (s. 60-124). Najpočetnejšie je zastúpená Erazmova korešpondencia s Mikulášom Oláhom (30 listov z celkového počtu 44). Z jeho listov sála bezmedzný obdiv k Erazmovi podobne ako srdečnosť a priateľstvo z listov Jána Antonína, hoci sa v nich veľmi prísne dbá na formálne postupy písania. Vybrané listy Škoviera nielen preložil, ale opatril i vhodnými vysvetlivkami, ktoré čitateľovi pomáhajú zorientovať sa predovšetkým v nemalom množstve mien a osôb spomínaných v jednotlivých listoch.

Z dielne D. Škovieru pochádzajú tiež preklady diel Valentína Ecchia, ktorý patril v prvej polovici 16. storočia k významným postavám kultúrneho i politického života na našom území. V antológii je zastúpené jeho poetické i prozaické dielo. Do oblasti etiky patrí Ecchiova rozprava o politike, manželstve a cnosti *Rozhovor o potrebe nedbať na tento svet a osvojiť si cnosť* (1519). Rozprava (s. 131-149) sa skladá z deviatich častí, v ktorých Pantharetus alias *Cnostimír* a Cosmophilus alias *Svetomil* debatujú o hmotných statkoch, telesných rozkošiach, liekoch proti nerestiam i význame cností, ceste k nim a ich príbytkoch. Výsledkom rozhovoru je Svetomilov zámer vykročiť na cestu cnosti. Škovierovo rozhodnutie neponechať mená hlavných protagonistov v latinskej podobe, ale nahradiť ich duchaplným slovenským ekvivalentom pôsobí v texte osviežujúco a zároveň starosvetsky – nenarúša, ba skôr naopak posilňuje atmosféru celej rozpravy.

Ecchiovu poéziu zastupuje útle poetické dielko *Život svätého Pavla prvého Pustovníka* (1522). Báseň (s. 152-160) sa skladá z 300 veršov v daktylských hexametroch, ktorých obsah do istej miery korešponduje so životopisom pustovníka od sv. Hieronýma. Napriek tomu, že báseň obsahuje značný počet explicitných odkazov na postavy antickej mytológie, ale i na niektorých svätých či sväté, netvorí súčasť poznámkového aparátu k tomuto dielu.

Ecchievým rovesníkom a priateľom, ktorého dielo má tiež zastúpenie vo výbere, bol humanista Juraj Werner. Mal básnický talent a ako humanistický autor sa preslávil najmä svojimi prírodopisnými spismi o minerálnych vodách. Autorkou medailónu (s. 161-162) i prekladu Wernerovho diela *Krátka správa o podivuhodných vodách Uhorska* (s. 167-189) je J. Balegová. Ako samotná prekladateľka uvádza, Wernerovi „patrí nepochybne prvenstvo v tejto oblasti opisu prírody a mnoho slovenských kúpeľov vďačí za prvú literárnu zmienku práve jemu“. Vo svojom diele nielen vymenúva jednotlivé pramene a oblasti, v ktorých sa nachádzajú, ale zdanlivo „suché“ faktografické údaje poskytuje systematicky, jazykom vyznačujúcim sa estetickou

a živostou, pričom dokumentuje i svoju sčítanosť v dielach antických autorov (napr. v kapitole *Podivuhodné vody v literatúre*, s. 185-186). Zorientovať sa v dobových názvoch i lokalitách spomínaných vo Wernerovom diele čitateľovi značne pomáhajú Balegovej vysvetlivky a komentáre k nim.

Autorom ďalšieho v antológii ponúkaného diela je bardejovský rodák Leonard Stöckel. Do antológie bola vybratá jeho najzaujímavejšia práca – učebnica *Výroky slávnych mužov* (s. 196-387), ktorú preložil D. Škoviera. Ako Škoviera uvádza v medailóne, východiskom pre túto učebnicu bola Erazmova zbierka výrokov antických osobností a Stöckel z nej použil približne desatinu výrokov. Skladá sa z troch častí – v prvej sú predstavené výroky spartských kráľov, v druhej výroky mudrcov a filozofov a v tretej výroky panovníkov a šľachticov. Za každým výrokom – anekdotou – nasleduje otázka na jeho zmysel a jeho príslušné vysvetlenie alebo komentár k nemu. Každý výrok uzatvára krátka báseň v jamboch, ktorá má napomôcť zapamätaniu mravného ponaučenia. V originálnom texte boli básne napísané v nemčine a D. Škoviera bol tak postavený pred úlohu preložiť nielen latinový text, ale i nemecké verše, čoho sa zhostil nemenej úspešne.

Posledným zo Škovierových prekladov v tejto antológii je dielo ďalšieho vynikajúceho humanistu a trnavského rodáka Jána Sambuca *O napodobňovaní Cicerona*. Je literárno-teoretickou prácou dedikovanou Jakubovi Fuggerovi (s. 391-392). Antológia ponúka prvý z troch rozhovorov, ktorý sa odohráva medzi Jurajom Bonom a jeho učiteľom Sambucem. Týka sa existencie napodobňovania, jeho dôvodov a užitočnosti.

Výber uzatvárajú preklady básnických diel Martina Rakovského a Juraja Koppaya, ktorých autorom je M. Okál. Martin Rakovský a jeho dielo stálo niekoľko rokov v centre Okálovej pozornosti, ktorého vedecká práca na tomto poli vyústila do vydania dvojväzkovej monografie o tomto najväčšom slovenskom humanistickom básnikovi (1979, 1983). Súčasťou antológie je Rakovského najrozsiahlejšia básnická skladba *O svetskej vrchnosti* z roku 1574 (s. 422-499). Pozostáva z troch kníh (Euterpé, Klio, Tália), v ktorých pojednáva o formách štátneho usporiadania, predstavuje dejiny ľudstva a definuje vlastnosti, ktorými má vynikať vládár. Toto dielo je zložené v elegickom distichu a obsahuje pomerne veľké množstvo explicitných odkazov na svet antiky, ale i Biblie, v ktorom čitateľovi uľahčuje orientáciu podrobný poznámkový aparát.

Popri Rakovského diele vynikala na našom území i básnická tvorba Juraja Koppaya. Jeho najvýznamnejším dielom, ktorého preklad z pera M. Okála tvorí súčasť antológie, je báseň *Dvorský život* z roku 1580 (s. 508-517). Koppay vo svojej nie príliš rozsiahlej básni (295 veršov) opisuje pomery na pan-

ských dvoroch, predovšetkým ich necnosti, a ako sa uvádza v medailóne, táto báseň „je vôbec najostrejšou kritikou nešvárov feudalizmu, akú dovtedy napísal nejaký slovenský autor“. Ani pri tomto preklade nechýbajú vysvetlivky k historickým či mýtickým postavám z antiky, o ktorých sa básnik vo svojom diele zmieňuje.

Antológia *Latinský humanizmus* vyšla ako 23. zväzok edície Knižnica slovenskej literatúry a predkladá naozaj širokú paletu tém, žánrov, autorov i prekladateľov. Napriek tomu, že každý z autorov či prekladateľov má svoj vlastný jazykový i štylistický prejav, zväzok nepôsobí nesúrodo. Väčšie rozdiely je možné zaznamenať len v rozsahu komentárov a vysvetliviek k textom. Popri prekladoch opatrených bohatým poznámkovým aparátom (napr. Galeottus) totiž narazí čitateľ aj na preklady, ktorých poznámkový aparát je pomerne úsporný (napr. Ecchiov *Život sv. Pavla prvého Pustovníka*). Táto nejednotnosť však vyplýva z rešpektovania osobitých prístupov jednotlivých prekladateľov k textu editormi. Na druhej strane je potrebné vyzdvihnúť, že všetky skladby vo veršoch, či už išlo o rozsiahle básnické diela alebo „len“ dedikačné básne, sú ponúknuté čitateľovi v príslušných metrických systémoch.

Mozaiku životov a diel slovenských humanistov veľmi vhodne v antológii dotvárajú dobové i súčasné *Ohlasy* (s. 518-537) na nich, obrazová príloha a tiež zasvätený doslov D. Škovieru, v ktorom uvádza čitateľa do problematiky literárneho humanizmu v kultúrnych a literárnych dejinách Slovenska (s. 588-601).

Predkladaná publikácia je nesporne hodnotným príspevkom k prekladom diel aj doposiaľ opomenutých slovenských humanistov a môže opäť o čosi viac pootvoriť čitateľom dvere aj k staršej slovenskej literatúre. Vďaka filologickému a zároveň i čítavému prekladu má predpoklady zaujať nielen odbornú, ale aj širokú čitateľskú verejnosť.

Erika Brodňanská (Prešov)

JÍŘÍ PAVLÍK, *Zvuková estetika v literární teorii a kritice Dionýsia z Halikarnássu. S překladem spisu DIONÝSIA Z HALIKARNÁSSU O slovní synthesi.* Praha: KLP – Koniasch Latin Press 2010, 208 s.¹

Recenzovaná publikace přináší dva úzce související celky: překlad menšího spisu Dionýsia z Halikarnássu *De compositione verborum* (Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων, dále *DCV*) a studii k tomuto textu. Protože do češtiny nebylo přeloženo ani jedno Dionýsiovo dílo a antické literárněteoretické spisy obecně se zvláštní pozornosti rovněž netěšily, jde o obohacení české překladové literatury. Nelze se ovšem ubránit dojmu, že Jiří Pavlík přikládá větší význam přiložené studii, zabírající ostatně více stran než samotný překlad, což je pochopitelné, jelikož jde o přepracovanou verzi jeho disertace, a tudíž výsledek několikaleté intelektuální práce (podle toho, co autor uvádí na s. 8, některá témata, resp. kapitoly kvalifikační práce nebyly do knižní podoby plnohodnotně zahrnuty).

Překlad (s. 109-180) sám o sobě je rozhodně přínosný i pro čtenáře znalé řečtiny. Četba díla v originále vyžaduje totiž znalost specifické řecké terminologie, k níž Pavlíkův překlad poskytuje základní klíč. Technická stránka překladu byla v jistém ohledu poměrně náročná a řešení, které J. Pavlík zvolil, je podle mého názoru velmi vhodné. Citáty z antických děl, které Dionýsios rozebírá nebo uvádí, aby jimi ilustroval teoretický výklad o kombinaci jednotlivých hlásek, slov, kól a period, nelze překládat. V textu jsou proto citovány řecky a v poznámkách pod čarou je uveden jejich český překlad (sémantická stránka textu je totiž leckde v rámci spisu taktéž důležitá) a přepis alfabety do latinky. Umožní-li nakladatelé i v budoucnosti v překladech z řečtiny používat podobně složitý aparát, lze to jenom přivítat.

Poznámky pod textem překladu přinášejí i další informace k významu textu (upozornění na místa, jejichž výklad je sporný, a na důležitější textově-kritické zásahy moderních editorů), ale nejde o plnohodnotný komentář. Jeho úlohu přebírá úvodní studie, která je podle mého názoru dokonce putavější než samotný Dionýsiův text. Zatímco antický autor především ke konci svého spisu při ilustraci jednotlivých druhů *synthese* (termín je v knize ponechán nepřeložený) svůj výklad neúměrně prodlužuje – a je to výklad, do kterého pravděpodobně nemůže plně proniknout nikdo, jehož mateřštinou

¹ Tato recenze vznikla s podporou Univerzity Karlovy v Praze v rámci projektu č. 261102.

není některá varieta starověké řečtiny a kdo neprošel dobovou rétorickou výchovou – J. Pavlík těmto pasážím mnoho pozornosti nevěnuje (kapitola 7.1, s. 85-90/92) a zabývá se i v případě zbytku textu spíše domnělými nebo skutečnými rozpory v Dionýsiově argumentaci a místem, které autor z Halikarnássu zaujímá v dějinách antické rétoriky a literární kritiky.

První dvě kapitoly studie (s. 11-19 a 20-26) poskytují stručnou informaci o Dionýsiovi, jeho spisech, textové tradici *DCV* a obsahu tohoto spisu. Zajímavé je vyrovnávání se s názory předchozích badatelů na to, do jaké míry dosahuje Dionýsios v *DCV* vrcholu svých literárněkritických názorů. Již zde je také tematizována problematika, do jaké míry je možné Dionýsiův důraz na *synthesis* (a nikoli výběr materiálu při budování zvukové stránky díla) považovat za inovativní. K této otázce se pak autor vrací v podkapitole 7.2 (s. 93-104) založené na analýze dokladů o hellénistických literárněkritických teoriích ze zlomků *De poematibus* Filodéma z Gadar, dochovaných na pompejských papýrech.

Pro pochopení přeloženého textu jsou nejvýznamnější kapitoly 3 (*Přednost synthese před selekcí*, s. 27-36) a 4 (*Koncepce synthese v De compositione verborum*, s. 37-49). Autor čtenáře seznamuje s antickými teoriemi, podle nichž se na formování literárního stylu podílely případně dva až tři faktory, výběr slov, jejich spojování (*synthesis*) a případně i figury. Poukazuje na ne zcela jasný Dionýsiův názor na status figur a rozebírá jeho argumentaci, že důležitější než selekce je *synthesis*. Upozorňuje také na to, že stylistické spojování slov nebylo podle Dionýsia věcí syntaxe a pragmatiky, nýbrž „melodičnosti, rytmu, variace a vhodnosti“, tedy kategorií, které spojují mluvu s hudbou. Připojený exkurs o novodobém bádání na téma vztahu řazení slov a jejich informační hodnoty je sice v poněkud volnějším vztahu k Dionýsiovi a k tématu studie, zato však představuje jednu z nejzajímavějších pasáží knihy. J. Pavlík sice míní (s. 50), že pod „melodičností“/„melodii“ (μέλος) nelze *a priori* rozumět způsob, jakým jsou kombinované hlásky, v jeho výkladu jsem však nezaznamenal pokus o vysvětlení, proč Dionýsios rozebírá kombinování hlásek na místě, které zřejmě náleželo melodii (odhlédneme-li od náznaku podezření, že Dionýsiův systém *synthese* nebyl systematický), a to považuji za potenciálně nejproblematictější místo celé studie.

V textu pak následují autorovy úvahy o Dionýsiově fonetice a principech kombinování hlásek (kap. 5, s. 50-69) a o rytmu jako stylistickém faktoru v predionýsiovské teorii a u autora *DCV* (kap. 6, s. 70-84). V souladu s halikarnásským rodákem je „variací“ a „vhodnosti“ věnovaná pouze minimální pozornost.

Jak už bylo naznačeno, v 7. kapitole jde především o určení míry Dionýsiovy originality. Koncept tří stylů (λέξις, διάλεκτος) je podle J. Pavlíka již hellénistický a Dionýsios se mu zdá být inovátorem v tom, že na střední typ nahlíží jako na kontinuum, nikoli jako na vyhraněný útvar mezi oběma krajními možnostmi („drsná“ a „hladká“ *synthesis*), a že „drsná“ *synthesis* není v jeho pojetí sama o sobě negativní.

V závěru studie (s. 105-108) je zdůrazněna primárně iracionální, estetická povaha Dionýsovy *synthese* jako kritéria pro zhodnocení literárního či rétorického díla. Autor opětovně oživuje svůj výklad exkurzem, tentokrát k pokusu R. S. Reida vyložit Dionýsiův systém *synthesí* jako reflexi historicky odlišných typů literární kultury.

J. Pavlík ve svém výkladu naznačuje, že v textu spisu lze nalézt nejasná místa a rozpory, avšak četba recenzované knihy nevyvolává dojem, že by diskuse o tomto díle byly obzvláště bouřlivé. Čeští a slovenští čtenáři tedy zřejmě dostávají do rukou přinejmenším na dlouhou dobu definitivní překlad a výklad Dionýsiova *DCV*. Materiál spisu sice může být využíván v rámci různých teorií, které mohou být předmětem kontroverze (srov. např. zmíněnou Reidovou tezi nebo to, co autor knihy říká o svém pokusení spojit výklad *DCV* se sémiotickými koncepty), nicméně obraz Dionýsiovy stylistické teorie tak, jak ho podal J. Pavlík, to pravděpodobně nenaruší.

Autora těchto řádků Dionýsiův spisek zajímá především jako pramen pro rekonstrukci fonetiky starověké řečtiny. Dovolím si proto pozastavit se podrobněji u toho, co k tématu J. Pavlík říká v 5. kapitole studie. S několika tvrzeními, které zde lze najít, nesouhlasím, ačkoli i v tomto případě podle mého názoru platí, že autorův přístup (značná opatrnost v hodnocení skromných Dionýsiových údajů) je správný.

Především jde o problematiku fonetické platnosti grafému <ζ>. Podle Pavlíkova soudu (s. 55, pozn. 128) je zřejmé, že Dionýsios ho četl jako [sd] a nikoli [dz]. Já se však domnívám, že *DCV* neposkytuje žádný definitivní argument ani ve prospěch tohoto, ale ani opačného názoru. Ve prospěch výslovnosti [zd] (nikoli [sd], srov. níže) by opravdu mohlo svědčit místo ve 14. kapitole *DCV*, kde se tvrdí, že se <ζ> skládá ze <σ> a <δ>. Existuje však rukopis, citující 14. kapitolu *DCV*, podle kterého je <ζ> kombinací <δ> a <σ> (informaci čerpám z DIONYSIUS OF HALICARNASSUS, *On Literary Composition*, edited with introduction, translation, notes, glossary and appendices by W. RHYS ROBERTS, London: Macmillan 1910, s. 44 a 144). A ačkoli je tato textová varianta v menšině, k zamyšlení nás nutí také skutečnost, že v Dionýsiově citaci Sapfó v kap. 23 čteme slovo ὑπασδεύξαισα. Může se tedy zdát, že sekvence <σδ>, kterou vidíme v ὑπασδεύξαισα, nebyla pro Dioný-

sia totožná se <ζ>, jež je tedy nutné interpretovat jako <δ> + <σ> ve smyslu minoritního rukopisného čtení. Je ovšem nejisté, do jaké míry se Dionýsios zabýval ortografií Sappiny básně, kterou citoval; tvar ὑπασδεύξαισα mohl bezmyšlenkovitě přejmout z vydání, které měl k dispozici, nebo možná obecně akceptoval alexandrijské ortografické konvence, které platily pro znám literární aiolštiny.

J. Pavlík však dokládá interpretaci <ζ> = [sd] především Dionýsiovým výrokem, že ζ „se dechem trochu zhušťuje a je nejušlechtilejší“ člen množiny ξ, ψ, ζ (s. 137), jež je jako celek zřejmě stigmatizovaná přítomností obzvláště nelibozvučné sibilanty. O správnosti autorovy interpretace klíčové věty „ἦσυχῆ τῷ πνεύματι δασύνεται“ („[sd] ... se uzavírá lepší, střední hláskou [d]“, zatímco u [dz] „sykavka dominuje na konci, a nepříjemný sykot není ohraničen okluzivou“, s. 55, pozn. 128) mám ale značné pochybnosti. Faktem je, že J. Pavlík si již svým přepisem [sd] (*passim* s výjimkou s. 10) namísto [zd] uzavírá cestu k interpretaci podle mého soudu správnější. Je téměř vyloučené, aby v jazyce s opozicí hlásek (a speciálně ploziv) znělá : neznělá a regresivně působící asimilací nedošlo k znělostní asimilaci [sd] > [zd] (historicky ovšem znělost celého klastru nebyla výsledkem takového procesu, to však není na tomto místě podstatné, jde především o to uvědomit si, že v řečtině zřejmě nemohla existovat skupina [sd]). Znělé [z] je pak hláska, která je pro Dionýsia příjemnější než její neznělý protějšek a která je výsledkem onoho „zahušňování dechem“. Je ovšem nutno vidět, že „zahuštěné“ [z] se nachází nejenom ve skupině [zd], ale rovněž [dz], takže ani uvedený Dionýsiův výrok nám neposkytuje jednoznačnou informaci o jeho čtení grafému <ζ>.

V pozn. 113 na s. 137 vyslovuje autor domněnku, že Dionýsios uspořádává tři řady starořeckých ploziv podle míry aspirovanosti, a protože znělá řada je prostřední, „v artikulaci znělé zřejmě už staří slyšeli mírnou aspiraci.“ Toto tvrzení ovšem nelze bez foneticky a příp. též fonologicky plauzibilního modelu vývoje (na příkladu velár) [g] > [g^h] > novořecké [Y], který J. Pavlík nepodává, akceptovat. Dionýsiovo uspořádání plozivních řad, máme-li označení „střední“ vůbec připisovat nějaký artikulační nebo percepční základ, lze vysvětlit podle mého soudu tak, že mezi „prosté“ (neznělé) a „husté“ (aspirované) byly umístěné znělé jednoduše s ohledem na svojí znělost, jež je určitým artikulačním a snad i percepčním akcidentem ve srovnání s neznělou hláskou a při troše fantazie, kterou lze Dionýsiovi jistě připsat, akcidentem „menším“ než aspirované.

Dionýsiova ignorace diftongů může prý být následkem kromě jiného jeho nedovzdělanosti v gramatice (s. 60). S tímto odůvodněním bude ale lepší ne-

počítat. Dionýsios Thrás, na kterého J. Pavlík odkazuje, je spíše než dokladem etablovanosti konceptu diftongů v starořecké gramatice výrazem bezradnosti, která v této otázce v 2.-1. stol. př. Kr. panovala. Tento gramatik totiž jmenuje šest diftongů, těsně předtím ale popisuje kombinování samohlásek ve slabice, z kterého by snad přirozeně mělo plynout, že diftongů, ať již artikulačně, nebo (anachronicky) graficky pojímaných, bude víc (přínejmenším některé dlouhé a <υι>). Zdá se mi tedy, že jediným důvodem, proč Dionýsios z Halikarnássu diftongy nezmiňuje, je to, že celá 14. kapitola *DCV* byla popisem výslovnosti alfabetských grafémů bez nějakého hlubšího vztahu k ostatnímu výkladu (včetně kombinatoriky písmen/segmentů). Problém, jak se vyrovnat s výslovností sekvencí <ει>, <ου> atd. pak v daném kontextu Dionýsia nemusel znepokojoovat, protože byly redukovatelné na jinak popsané elementy.

Autor, pokud správně rozumím jeho argumentaci na s. 59, tvrdí, že Dionýsiovo hodnocení <ε> jako ošklivější hlásky než <ο> má vztah ke grafické přítomnosti <ε> v sekvenci <ει>, čtené v té době již jako [i:], jež je v *DCV* označené za zvuk nepřijemný, a považuje to za nepřímý důkaz toho, že Dionýsios si byl monoftongické výslovnosti <ει> i <ου> vědomý. S tímto závěrem polemizovat nebudu, předložená argumentace je ovšem lichá. Dionýsios odůvodňuje svou estetickou preferenci pro <ο> před <ε> solidním fonetickým výrokem („*neboť ústa se u něho [tj. u ο – J. B.] rozestupují více než u toho druhého a ráz dostává spíše v oblasti průdušnice*“, s. 135), a ačkoli jde v konečném důsledku o volbu subjektivní a nejspíš iracionální, nevidím důvod nahrazovat explicitní rétorův výrok teorií o vztahu <ε> k <ει>. Kromě toho by bylo možné uvažovat obdobným způsobem o grafickém vztahu <ο> k <ου> [u:]. Dionýsiův názor na [u:] sice neznáme – sekvenci <ο> a <υ> samozřejmě nepopisuje –, ale J. Pavlík by sotva mohl popřít tezi, že při malé náklonnosti autora *DCV* k dlouhým zavřeným vokálům <υ> [y:] a <ι> [i:] se ani další dlouhý zavřený vokál [u:] u něho zvláštní přízni netěšil. Je pak nanejvýš nejisté, bylo-li by možné tvrdit, že [i:] a díky grafickým asociacím i <ε> považoval Dionýsios za horší než [u:] a asociované <ο>.

Poslední připomínka k fonetické kapitole studie se obecně týká charakteristiky Dionýsiova jazyka. J. Pavlík předpokládá, že šlo o konzervativní vyšší standard, a klade si otázku, zda se Dionýsios nepokoušel dokonce o kříšení archaického jazyka na základě literární klasické attičtiny, čehož dokladem se mu zdá být především rétorův výrok, že spojení σὺν ἀγλαΐᾳ končí na -ι, interpretovatelný jako zachovávání dlouhého diftongu, pravděpodobně prý nikoli pouze v písmu (s. 56-57). Předpoklad, že řečtina 1. století př. Kr. byla sociálně diferencovaná pouze na dvě variety, vyšší a nižší, a že mluvčí z ně-

kteře společenské vrstvy se omezovali na užívání pouze jednoho registru a byli navíc ve své řeči lexikálně, foneticky či morfologicky konzistentní, je ovšem z hlediska současné sociolingvistiky poněkud problematická. Je dobře představitelné a pravděpodobné, že Dionýsios ve své běžné řeči vědomě či nevědomě vyslovoval historické diftongy, dlouhé i krátké, v určitém procentu případů jako monoftongy. V *DCV* se ovšem rodák z Halikarnássu zabývá pečlivou, formální a především psanou řečí, a může z ní tedy eliminovat variabilitu ve prospěch foneticky prestižních forem, definovaných alespoň zčásti právě jistým souborem literárních textů, aniž by to bylo projevem jeho výjimečného fonetického konzervatismu a implikovalo, že se o tuto výslovnost pokoušel ve všech komunikačních situacích a vždy se stejným úspěchem. Je taktéž pochopitelné, že v *reading-passage style* (nikoli snad v jakési „konzervativní artikulaci“, s. 64) mohla vzniknout pauza i mezi homorgánními konsonanty jako [n] a [t^h] na hranici slabik nebo slov, s níž Dionýsios počítá (s. 160).

Po technické stránce lze o recenzované publikaci říci, že je pečlivě zpracovaná a redigovaná. Tiskové omyly či překlepy se v ní téměř nevyskytují (Grenberg na s. 34, pozn. 68; φθλασσόμενος na s. 129); rušivé je pouze následující místo na s. 71: „teoretikové jako Dionýsios nebo – hovořili“. Podle mého názoru by bylo lepší nezařazovat jména autorů ze seznamu literatury do rejstříku (tato výtku se samozřejmě netýká registrace jejich výskytu v poznámkách nebo textu). Odkazy na text *DCV* jsou v knize uváděny vždy ve dvou podobách, ani jedna ovšem podle mých zkušeností neumožňuje bez tápání najít příslušné místo v jiné edici, než jsou ty J. Pavlíkem citované, a paradoxně bohužel ani v připojeném českém překladu. Nejednotný (podle běžného názoru ze dvou třetin anachronický) přepis aspirovaných ploziv (*f, th, ch* namísto *ph, th, kh*, resp. *p^h, t^h, k^h*) odpovídá sice české praxi, je ale zrovna v díle věnovaném alespoň zčásti dobové výslovnosti poněkud překvapující.

Uvedené výhrady k argumentaci v 5. kapitole nebo k technické stránce knihy nemají ovšem zásadní dopad na celkové hodnocení recenzované publikace, kterou lze považovat za odborně fundované a čtivé zpracování některých aspektů literární teorie Dionýsia z Halikarnássu.

Ján Bakyta (Praha)

ROBIN OSBORNE (vyd.), *Dějiny klasického Řeka*. Přel. JAN KORDAČ. Praha: Grada Publishing, a. s. 2010, 239 s.

Skupina historiků z předních britských univerzit (a jedné americké) se v posuzované knize, která tvoří součást řady *Short Oxford History of Europe*, pokusila širšímu okruhu čtenářů podat nepřilíživě rozsáhlý, ale přehledný a všestranný obraz klasického období řeckých dějin v 5. a 4. století př. Kr. Hlavní pozornost je v něm věnována různým aspektům veřejného i soukromého života v řeckých obcích,¹ menší důraz je kladen na obvyklý přehled politických a vojenských událostí. Tomu odpovídá i poněkud netradiční uspořádání výkladu. Po úvodní kapitole, v níž R. OSBORNE vedle obecných úvodních informací seznamuje čtenáře s přírodními podmínkami řeckého světa a na základě literárních i hmotných pramenů ve stručnosti předestírá starší období řeckých dějin, následuje charakteristika hospodářských poměrů klasické doby, soustřeďující se takřka výhradně na Attiku (PAUL MILLETT). Třetí kapitola pojednává o politickém uspořádání v řeckých *poleis*, její autorka ROSALIND THOMAS objasňuje nejen podstatné rysy řecké obce a občanství, nýbrž i úlohu náboženství v životě občanů. Následující dvě kapitoly se zabývají řeckým vojenstvím (HANS VAN WEES) a politickým myšlením reflektujícím dobové politické poměry, a to v historiografii, filosofii a attickém dramatu (JOSIAH OBER). V dalším oddílu probírá JAMES DAVIDSON různé stránky soukromého života Řeků klasické doby, mj. mezilidské vztahy, odívání, stravování či bydlení. Až dvě závěrečné kapitoly (odhlédneme-li od *Epilogu*, v němž vydavatel shrnul hlavní závěry knihy) přinášejí základní přehled politických a vojenských událostí 5. (LISA KALLET) a 4. století (R. OSBORNE). Knihu doplňují mapky, černobílé ilustrace v textu a v závěru knihy chronologický přehled hlavních událostí, výklad některých řeckých pojmů a stručné charakteristiky antických autorů, doplněné odkazy na některé české překlady jejich děl, a pouze výběrový rejstřík, avšak chybí seznam sekundární literatury, která by mohla s užitekem posloužit těm, kdo by se chtěli podrobněji seznámit s jednotlivými probíranými otázkami.

Autorům se podařilo vytvořit přínosnou práci, která přehledně a zasvěceně uvede čtenáře do řeckého světa klasického období, aniž je zahltlou přemírou příliš podrobných, pro celkovou představu o dané době méně podstatných

¹ Z knih podobného zaměření je v češtině z novějších prací mj. dostupná publikace *Řecký člověk a jeho svět* (vyd. J.-P. VERNANT, Vyšehrad, Praha 2005) či starší práce R. HOŠKA *Země bohů a lidí* (Svoboda, Praha 1972), které se ovšem neomezuji jen na klasické období.

údajů. Kniha nepřináší jen souhrn faktografického materiálu k jednotlivým výše uvedeným stránkám života Řeků v klasické době, nýbrž snaží se jej rovněž zasadit do širších souvislostí následného vývoje západoevropské kultury, která v mnohém staví na odkazu umění a myšlení sledovaného období řeckých dějin. Poukazuje na to, že mnohé aspekty řecké reality jsou nám důvěrně známé, neboť „velká část minulého i současného západního umění, architektury, filosofie a literatury je dialogem s klasickou řeckou kulturou“ (s. 218), avšak že zároveň jsou nám mnohé rysy tohoto dávného světa již velmi vzdálené. Kromě toho se autoři pokusili ukázat, do jaké míry závisí náš obraz klasické doby na stavu dochovaných pramenů. Relativně uceleným souborem údajů o různých stránkách života řecké *polis* disponujeme v zásadě pouze pro Athény a v menší míře pro Spartu, a proto se výklad soustřeďuje především na tyto dvě obce, přičemž athénský materiál výrazně převládá, což je patrné mj. zvláště v kapitole o hospodářství, o němž nás v hojně míře informují zejména attičtí řečníci. Ostatní oblasti řeckého světa stojí proto ve výkladu převážně stranou, větší pozornosti se těší jen v závěrečném přehledu politických dějin.

Pozitivní charakteristika posuzované knihy se však bohužel týká jen anglického originálu, neboť jeho přednosti takřka zanikají ve velmi problematickém překladu JANA KORDAČE. Výčet všech prohřešků by byl velice rozsáhlý, neboť v českém vydání takřka nenalezneme stránku, jež by jich byla prosta. Při posuzování odborné úrovně překladu můžeme odhlédnout od relativně četných gramatických chyb v českém jazyce i od mnoha slohových neobratností, protože nemají zásadní vliv na porozumění textu. Závažnějším problémem je ta skutečnost, že překladatel očividně leckdy ne zcela pochopil význam anglického originálu, a některá místa jeho překladu proto nedávají smysl. To lze zřejmě přičíst na vrub tomu, že není dostatečně obeznámen s antickými reáliemi. Jinak by sotva mohl napsat, že král Filip byl „zavražděn na obzvláště pompézně slaveném makedonském festivalu v Olympii“ (s. 210), či by nemohl hovořit o „Hérodotově hybridním konceptu“ (s. 184) místo o pojmu *hybris*. V případě soch typu *kúros* a *koré* zase uvádí, že „svou oblibu a užitečnost získaly dosti generalizovaným odkazem, psíloi měly k mužům a ženám lidského rodu (sic!)“ (s. 30). Podobně zkreslující či nesrozumitelné jsou leckdy i překlady citovaných pasáží z děl antických autorů, které J. Kordač překládal z anglického překladu, třebaže mohl využít dostupných českých překladů, které sám uvádí.² Někdy se překlad otrocky drží an-

² Jako příklad může posloužit pasáž z THÚKÝDIDOVÝCH *Dějin* (III,84,2), kterou J. Kordač překládá takto: „Po uvržení běžných konvencí občanského života do

glické předlohy ve výběru českých ekvivalentů (kupř. porůznu místo o řeckých náboženských slavnostech hovoří o *festivalech*, místo o rolnících o *farmářích*; v případě laurijských dolů zase anglický hornický pojem *gallery* překládá jako *galerie*, ačkoli znamená *horizontální* (resp. *patrová*) *chodba* – s. 46). Závislost na originálu se projevuje i v tom, že v některých případech je přejímán anglický přepis řeckých jmen (např. *Cephisiadovi* místo Kéfisiadovi, s. 55, *Cabiri* místo Kabeirů, s. 90), v jiných případech jsou užívány české tvary, avšak jsou nejednotné a často chybně skloňovány (*Eupolise*, *Xenofotově* i *Xenofontově*, *Kolaiosem* aj.), nesprávně je mnohdy uváděna kvantita samohlásek (*Sámos*, *Kleoméneovi* apod.). Některá jména jsou zkreslena až k nesrozumitelnosti, mj. z Dekeleie je *Dekálie* (s. 48), z Lámacha *Le-marchos* a z mystérií v Eleusíně jsou mystéria v *Elejích* (kupř. s. 166). K nízké kvalitě překladu přispěla také neznalost zažitých forem řeckých jmen i pojmů, např. z Thessalů jsou *Thesaliané*, ze Sarónského zálivu je záliv *Saronikoský*, z metoiků jsou *metici*; místo attických héróů najdeme *hrdiny*, místo spartského soudu *spartanský*, místo klasického období *období klasicismu*, z perského krále Kýra se stal *císař*. Také tituly některých děl řeckých autorů se změnily k nepoznání – z Andokidovy řeči *O mystériích* se stala řeč *O tajemství*, z Platónova *Lysida* „*Lysias*“, z *Ústavy* zase *Republika*.

V textu také objevíme odkazy na čísla ilustrací, které však číslovány nejsou, ve zmíněném seznamu antických autorů je zase heslo o básníku Tyrtaiovi součástí hesla o Thúkýdidovi (s. 233) – to spolu s různými variantami téhož jména (např. na s. 188 je *Thúkydidés* i *Túkydidés*) a prohřešky proti české gramatice svědčí o málo pečlivé redakční práci Zuzany Vrbové, která také svým dílem přispěla k tomu, že zajímavá a poučná kniha ztratila mnoho ze své prospěšnosti pro širší okruh českých zájemců o řecké dějiny, avšak

zmatku ukazuje hrdě lidská přirozenost, i v dobách platných zákonů vždy připravena urazit se, své pravé barvy: neschopnost kontrolovat své vášně, nepodřizovat se myšlence spravedlnosti, nepříteli čehokoli, co je lepší, než ona; protože kdyby nebylo zhoubné moci závisti, lidé by nepovyšovali pomstu nad nevinnu (sic!) a zisk nad spravedlnost.“ Pro srovnání uvádím též úryvek v překladu V. BAHNIKA (*Dějiny peloponnéské války*, Praha 1977, s. 209 n.): „Tyto události převrátily naruby běžný způsob života ve městech a lidská povaha, která si navykla dopouštět se nesprávného jednání i vůči zákonům, zlomila jejich sílu a ráda ukázala, že není schopná ovládat své vášně, že je silnější než spravedlnost a že chová nepřátelství ke všemu, co vyniká. Jinak by přece nedávali přednost pomstě před zbožností a zisku před spravedlivým jednáním, kdyby bylo pravda, že závist nemá škodlivý účinek.“

hlavní podíl na tomto stavu má překladatel, protože i čtenář znalý dané problematiky se obtížně dobírá smyslu některých jeho formulací.

Jan Souček (Praha)

KARL CHRIST, *Krise a zánik Římské republiky*. Praha: Vyšehrad 2010, 421 str.

Příležitost posoudit novou knižní nabídku nakladatelství Vyšehrad s tematikou římských dějin je vhodné využít k bližšímu představení jejího autora, před třemi lety zesnulého německého badatele K. Christa (1923-2008), který byl nepochybně jedním z největších a publikačně plodných znalců římských dějin v naší současnosti.

Rodák z Ulmu, prakticky ihned po absolvování gymnázia nastoupil vojenskou službu, kterou prodělal na východní frontě, a teprve po návratu ze sovětského zajetí (1948) zahájil svá univerzitní studia antických dějin a geografie nejprve v Tübingen, kde byl jeho učitelem mj. profesor J. Vogt, a pokračoval v Curichu pod vedením Ernsta Meyera. Působil několik let v Mnichově, kde se podílel na pořádání tamních mincovních sbírek, a v r. 1958 se stal asistentem profesora Fritzer Taegera na Filippově universitě v Marburgu, ve městě, které si zamiloval; tam se habilitoval a v letech 1965-1988 působil jako řádný profesor, tam i zemřel. Svoji odbornou kariéru zahájil Christ jako numismatik, když publikoval soupisy mincovních nálezů z oblasti jihozápadního Německa a mj. publikoval útlý, ale velmi užitečný úvod do antické numismatiky, *Antike Numismatik. Einführung und Bibliographie* (Darmstadt 1967, 1991³). I když numismatický pramenný materiál nadále zůstával vždy pro Christa důležitý, svůj zájem orientoval speciálně na historické bádání, v němž záhy vzbudil respekt svých německých kolegů i zájem studentů o výuku v jeho seminářích; v jistém smyslu si Christ vytvořil vlastní „historickou školu“ z generace svých studentů narozených ve 40. a 50. letech minulého století.

Profesor Christ měl samozřejmě i bohaté zahraniční kontakty, zvláště úzké udržoval s badateli a institucemi italskými. Za jednoho ze svých „duchovních učitelů“ pokládal profesora Arnolda Momigliana († 1988), o jehož čestný doktorát university v Marburgu se zasloužil a s nímž potom vedl v italském Trentu významný italsko-německý seminář na téma „Antika v 19. století v Itálii a Německu“, jehož výsledkem byl mj. sborník příspěvků

publikovaný v r. 1988.¹ Oba tyto badatele dvou generací spojoval do značné míry široký záběr odborného zájmu a důsledně komplexní způsob historického či kulturně-historického výzkumu: od pramenného studia k analytickému zkoumání konkrétní problematiky, k syntéze v širších souvislostech a současně kritické sledování vývoje samotné historické vědy. *Geschichte* a *Wissenschaftsgeschichte* jsou dvě hlavní linie, souběžné i propojené, Christova celoživotního vědeckého i pedagogického působení. Dokládá to nejen velké množství vědeckých monografií a stovky časopiseckých statí či příspěvků ve sbornících, které navíc často redigoval, ale i knihy určené pro širší veřejnost, recenze, ba i početné příspěvky do denního tisku.

Zde lze samozřejmě jen naznačit šíři a zároveň i důslednou soustředěnost Christových badatelských zájmů výběrem titulů jeho monografií.² K již uvedeným pracím numismatického zaměření lze tedy uvést jeho první politicko-kulturní obraz římské říše *Das römische Weltreich* (Freiburg i. Br. 1973); v souvislosti s ním připravil Christ i několik praktických informativních příruček k římským dějinám.³ Problematiku římské republiky posoudil v analyticko-syntetické monografii, jejíž překlad nyní máme v ruce. Lze říci, že zcela zásadní zájem soustředil Christ především na dějiny římského císařství, kde nejprve publikoval obdobně zaměřenou práci, určenou pro širší publikum (*Der Untergang des römischen Reiches*, Darmstadt 1970, 1986²), potom velmi úspěšné syntetické spisy: *Geschichte der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zu Konstantin* (München 1988, 2005³) a *Die römische Kaiserzeit von Augustus bis Diokletian* (München 2001, 2006³).⁴ Svůj zájem o roli osobnosti v dějinách realizoval v celé řadě monografických biografii historických protagonistů, které publikoval poté, kdy svůj čas uvolnil od pedagogických povinností: *Caesar* (München 1994), *Sulla* (München 2002), *Hannibal* (Darmstadt 2003), *Pompeius* (München 2004). Druhou hlavní oblastí Christova vědeckého zájmu bylo dlouhodobé, systematické a kritické stu-

¹ A. MOMIGLIANO – K. CHRIST (Hgg.), *L'Antichità nell'Ottocento in Italia e Germania – Die Antike im 19. Jahrhundert in Italien und Deutschland*. Bologna – Berlin 1988.

² Jeho starší odborné statí, publikované časopisecky, jsou shromážděny v třídílném souboru *Römische Geschichte und Wissenschaftsgeschichte*, I-III, Darmstadt 1982-1983; v roce 1996 byl publikován soubor *Griechische Geschichte und Wissenschaftsgeschichte* (Darmstadt).

³ Např. *Die Römer. Eine Einführung in ihre Geschichte und Zivilisation*, München 1979, 1994³.

⁴ K nim je třeba přidat soubor statí *Von Caesar zu Konstantin. Beiträge zur römischen Geschichte und ihrer Rezeption*, München 1996.

dium dějin moderní historické vědy, které on sám pokládal za neoddělitelné od speciálního bádání historického. Byla to pochopitelně především německá historiografie k antickým (římským) dějinám, kterou Christ dokonale zmapoval s osvědčením suverénní historické reflexe dobových poměrů, v nichž historici působili (období nacismu, poměry v bývalé NDR apod.). Uvedme tu jen *Römische Geschichte und deutsche Geschichtswissenschaft* (München 1982), *Klios Wandlungen. Die deutsche Althistorie vom Neuhumanismus bis zur Gegenwart* (München 2006). I v tomto směru osvěžil Christ dějiny historiografie skvělými biografiemi vůdčích historiků: *Von Gibbon zu Rostovtzeff. Leben und Werke führender Althistoriker der Neuzeit* (Darmstadt 1972, 1989³), s pokračováním v *Neue Profile der Altengeschichte* (Darmstadt 1990), kde jsou pojednání historici působící už plně ve 20. století. Lze říci, že K. Christ skutečně pracoval až do konce života, neboť posmrtně vyšla jeho poslední studie, věnovaná básníku a historikovi Alexandru von Stauffenbergovi, méně známému bratru Stauffenbergů účastných na atentátu na Hitlera v červenci 1944.⁵ Bude logickou, dobře zaslouženou samozřejmostí, že jednou někdo z jeho žáků zařadí svého učitele do téže řady velkých historiků, na jejíž počátek sám Christ postavil E. Gibbona.

Posuzovaná publikace *Krise a zánik Římské republiky* je syntetická práce určená pro širší okruh zájemců než jen pro úzce odborný okruh uživatelů („*virī eruditissimi* v ní nenajdou nic, co by již nevěděli“, str. 14), nemá tedy např. poznámkový aparát a nejsou v ní podrobně diskutovány spletité problémy, jichž není ve speciálním historickém bádání nad pojednávaným obdobím právě málo. Přesto známý a uznávaný Christův odborný standard a jeho bystré historické reflexe zajišťují, že i tato publikace je běžně citována v ryze vědeckých pracích. První vydání knihy je z roku 1979, svého zatím posledního, aktualizovaného 6. vydání se dočkala v roce 2008;⁶ podle tohoto vydání je pořízen český překlad (Jan Hlavička).

V úvodu (str. 15-25) K. Christ naznačuje hlavní společenské tendence vedoucí ke krizi římské republiky, stručně, ale velmi výstižně charakterizuje moderní historiografická hlediska k problematice pádu římské republiky a uvádí metody a perspektivy novějšího bádání.⁷ Vlastní historický výklad zachycuje období od konce 2. punské války do ustavení Augustova principá-

⁵ *Der andere Stauffenberg. Der Historiker und Dichter Alexander von Stauffenberg*. München 2008.

⁶ *Krise und Untergang der römischen Republik*. Darmstadt 2008.

⁷ Bohužel už není postižena poslední vlna vědeckého zájmu o římskou politickou realitu, která se soustředí (často interdisciplinárně) na „politickou kulturu“; srv.

tu, tedy 200-27 př. n. l. V devíti kapitolách Christ v důsledném chronologickém sledu pojednává události a historické tendence provázející vývoj římského státu v procesu jeho proměny ve středomořskou říši a podává stručně, suverénně promyšlené analýzy příčin, důsledků a faktorů základních fází těchto změn. Centrem jeho zájmu je vždy především politická stránka problému, všímá si ovšem i aspektů sociálních a hospodářských, sleduje narůstající roli skupinových a posléze i osobních zájmů osobností, kterým republika dala z nutnosti svých potřeb vyniknout, ale nebyla ochotna jim poskytnout trvalý prostor. Autorova koncepce a stěžejní témata zde mohou být nejlépe představeny tituly jednotlivých kapitol: I. Římská expanze na západě v letech 201-133 př. n. l.; II. Vstup Říma do helénistického světa; III. Vnitřní vývoj Říma ve 2. století př. n. l.; IV. Reformní pokusy bratří Gracchů; V. Římská politika ve věku Maria a Sully; VI. Zhroucení Sullova systému a Pompeiův vzestup; VII. Caesar; VIII. Ke kulturním a duchovním dějinám 1. století př. n. l.; IX. Octavianův vzestup a založení principátu. Výklad v každé kapitole je přehledně rozčleněn do dílčích pojednání, v nichž čtenář nikdy neztratí možnost vnímat souvislost už řečeného a je připravován, aby stejně dobře pochopil i to, co řečeno bude. K. Christovi se, myslím, podařilo dokázat, že krize římské republiky „nezačala“ v tradičním bodu periodizace r. 133 př. n. l., tedy s gracchovským hnutím, nýbrž už s oním velkým rozkročením se Říma počátkem 2. století př. n. l., kdy začal proces postupného přetěžování republiky, proměna reálných hodnot narážejících ovšem stále na konzervatismus tradice, vytváření nových sociálních skupin s diferencovanými zájmy, s nimiž se římská vládnoucí vrstva a republikánské instituce vyrovnávaly jen velmi obtížně. S vazbami na zahraniční situaci a problémy v provinciích republika ztrácí vnitřní stabilitu a do polarizované vnitřní politiky vstupují silné osobnosti opírající se o reformované vojsko. Christ důrazně varuje před jednostranným přeceňováním „ničivé“ role osobností; krize a pád republiky je dlouhodobý, komplexní vývojový fenomén, jehož produktem na obou pólech krize silné osobnosti byly, z nich se pak Caesar a Octavianus Augustus stali postavami rozhodujícími. Samozřejmě, i z Christových výkladů a postojů je zřejmé, jak obtížné je události a jejich původce či účastníky hodnotit; nejpatričtější to vnímáme např. u mužů, pokoušejících se o reformy, a vyvolávajících tak „hnutí“, jako byli Gracchové, Saturninus, Livius Drusus, i nechvalně známý Catilina.

např. práce K.-J. HÖLKEKAMPA, *Rekonstruktion einer Republik. Die politische Kultur des Antiken Rom und die Forschung der letzten Jahrzehnte*. München 2004; *Senatus populusque Romanus*. München 2004.

Některým aspektům či tématům se K. Christ vyhnul, resp. musel je ponechat stranou (srv. str. 25); pochopitelné je to např. u kulturního vývoje republiky, který koneckonců z krizových projevů profitoval. Bohužel ale postrádáme např. zasvěcenější charakteristiku římského „imperialismu“ (srv. str. 61-63); autor opomíjí aspoň stručný výklad o římské nobilitě a jejím systému hodnot (v textu přitom užívá termíny *dignitas*, *auctoritas*); vhodné by bylo i objasnění praktické politické role římského náboženství (v textu se hovoří o auspiciích a „pozorování nebe“ kvůli překažení nežádoucí politické aktivity, tzv. *obnuntiatio*, ale bez vysvětlení).

Jasnost Christova odborného výkladu a jeho stylistická střídmost nepochybně usnadnila převod německého originálu do češtiny. Je třeba ocenit jak výkon překladatelův, tak i redakci za kvalitní zajištění odborného i jazykového „dohledu“. Zajistili čtenářům nejen bezpečné poučení, ale i čtenářský požitek z důsledně logického a věcného výkladu, nerušený zbytečnými výpady proti jazyku a formulacemi poškozujícími smysl či historicitu textu. Tedy, tato pochvala není absolutní, kniha je přece jen dost rozsáhlá na to, aby se v ní některá nedopatření nevyskytla; jsou, ale žádné není zásadního charakteru velkého negativa. Tak např. na str. 55 má být „helénistických monarchií“, ne helénských; Aristoníkova Héliopolis nemá být „město“, nýbrž „stát“; na str. 58: *der Tag von Eleusis* nelze přeložit „sněm v Eleusíně“ – jednání římské delegace s Antiochem IV. bylo osudové pro Východ, jde tedy o „den v Eleusíně, den Eleusíny“, v podobném duchu jako den Bastilly, den Mnichova apod. Na str. 87 působí (zatím?) nezvykle Catonův „vztah k řečtví“, dal bych přednost prostému „vztahu k Řekům“. Na str. 123 pro nás možná přece jen s trochu jinou příchuť vyznívá v souvislosti s legislativou tribuna lidu M. Livia Drusa (122 př. n. l.) překlad, že byl (snad) „řízen stejně smýšlejšími soudruhy“ (*Gesinnungsgenossen*); v témž kontextu není překladem správně vystiženo, že „konkurenční demagogie“ je termín moderní historiografie, nikoliv Drusových současníků! Překlad na str. 149: „Tímto činem byl sice odstraněn politicky už vyřízený muž, přesto se stal roznětkou.“ – roznětkou se ovšem stal čin, tj. zavraždění Livia Drusa. Na str. 205 nahoře by v češtině mělo správně být „designování a nyní sesazení konsulové“; na str. 210 výtka Sallustiova vůči Catonovi vyžaduje mírně pozměněný slovosled; platila „jeho pouze morálnímu přístupu“, tedy příliš jednostrannému. V soupisech bibliografie (jeden z r. 1979, druhý z r. 2000) na str. 368: L. Ross Taylor je dáma, tedy má být „táz“ místo „týž“; na str. 385 má být *senatusconsultum ultimum* (srv. str. 124); na str. 405 (Cicero): Büchnerův komentář k *De re publica* vyšel v r. 1984. V tomto výběru naznačených případů je skutečně málo a neruší celkově příznivý dojem z publikace. Tato česká

verze byla oproti originálu (zřejmě) obohacena o několik ilustrací zařazených do textu, především portréty osobností (na str. 211 není řádný popis), a pěknou barevnou přílohou.

Nakladatelství Vyšehrad patří díky, že umožnilo českým čtenářům seznámit se s jednou ze standardně klasických historických prací z badatelské dílny Karla Christa, jednoho z největších současných znalců antických, především samozřejmě římských dějin. Řada Christových prací byla přeložena do dalších jazyků a je dobře, že jejich rejstřík je rozšířen i o naši mateřštinu. Čtenáři si navíc mohou pro sebe udělat představu o typech historického bádání a možnostech literárního zpracování téhož historického období, porovnájí-li si Christovu monografii s těmi, které Vyšehrad nabídl v nedávné době.⁸

Václav Marek (Praha)

MAREK BABIC, *Od antiky k středověku. Dejiny neskorého římského císařstva mezi roky 284-476.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2009, 332 s.

Pozdní antika se v poslední době u nás i na Slovensku těší živému zájmu starší i nastupující badatelské generace. V českých zemích měla širší veřejnost příležitost poznávat tuto významnou historickou epochu hlavně z vědeckých prací i překladatelské činnosti J. Česky, uznávaného i v zahraničí. Ve světle jeho studií má naše akademická i širší zájmová obec možnost seznámit se s politickým životem pozdní antiky i dobovou náboženskou problematikou – postupující christianizací, vztahem mezi církví a státní mocí, ale i s věroučnými spory mezi heretiky a obhájci ortodoxie uvnitř církve.

Zasloužené pozornosti neunikl ani barbarský svět, tvořící integrální součást geografického obrazu pozdní antiky. Poměry v raněstředověkých germánských královstvích, která se stala na evropské půdě svéráznými nositeli antického dědictví, se z právního hlediska detailně obíral J. Kincl. V současné době prohlubuje a z historického aspektu propracovává otázku římsko-germánských vztahů J. Bednaříková, jíž právě J. Česka otevřel cestu

⁸ T. HOLLAND, *Rubikon. Triumf a tragédie římské republiky.* Praha: Vyšehrad 2005; L. CANFORA, *Gaius Iulius Caesar, demokratický diktátor.* Praha: Vyšehrad 2007.

k vědecké i pedagogické činnosti na tomto úseku. V této oblasti se úspěšně prosazuje i J. Doležal, který věnuje pozornost i otázkám císařské administrativy v době rozkládající se římské moci.

Syntetický pohled na pozdněantickou epochu předkládá mladý slovenský historik M. Babic, pracovník Filozofické fakulty Katolické univerzity v Ružomberoku. Prvou publikační příležitostí, aby projevils svůj zájem a schopnosti k práci na tomto tématu, se mu stala spolupráce na kolektivním projektu *Dejiny a kultúra antického Grécka a Ríma*, Trnava – Bratislava 2006, realizovaném pod vedením M. Novotné (viz *Kresťanská antika. Náboženské prostredie v Rímskej ríši v období vzniku kresťanstva*, s. 533-561).

Již v této souvislosti osvědčil M. Babic předpoklady nutné k úspěšnému zpracování předložené monografie. Patří k nim především znalost pramenů a orientace v rozsáhlém a nyní již těžko zvládnutelném komplexu světové odborné literatury. Ve vlastním ztvárnění látky pak autor ukazuje snahu o věcně podložený výběr zpracovávaných faktů a o srozumitelný, názorný a především konkrétní způsob jejich výkladu. Prostředkem k dosažení tohoto cíle mu je kombinace souvislého výkladu s přehlednými tabulkami, které ilustrují vybrané fenomény z jejich podstaty i jevových forem, a pomáhají tak čtenáři zvládnout příslušný faktografický komplex bez zbytečného zvyšování rozsahu knihy. Působivost výkladu je kromě toho prohlubována i soustavnými citacemi z antických pramenů.

Princip výkladu je samozřejmě chronologický a je založen na vyváženém zřeteli k politickým a náboženským dějinám respektujícím vnitropolitickou situaci i poměry za hranicemi impéria. Patřičné pozornosti se dostává i kulturním poměrům a z pochopitelných důvodů i situaci v podunajské oblasti.

Babicova práce podává fundovaný přehled o historickém významu pozdněantické epochy, zejména o jejím postavení ve vývoji evropské civilizace. Celkovým způsobem svého zpracování může kniha posloužit jako všeobecně informativní příručka stejně jako odborná studijní pomůcka pro historiky, resp. kulturněhistoricky či teologicky orientované zájemce. Brněnskému nakladatelství patří dík, že umožnilo v přitažlivé podobě publikaci díla slovenského badatele a poskytlo mu možnost uplatnit se i v českém prostředí.

Jan Burian (Praha)

MISCHA MEIER, *Justinián. Život a vláda východořímského císaře*. Červený Kostelec: Pavel Mervart 2009 [Pro Oriente. Dědictví křesťanského východu, sv. 3], 189 s., 31 il.¹

Recenzovaná publikace je překladem německé knihy *Justinian. Herrschaft, Reich und Religion* z r. 2004. Její autor, M. Meier, publikoval nedlouho před ní práci *Das andere Zeitalter Justinians*, která mu záhy přinesla nejenom svým impozantním rozsahem, ale i obsahem renomé předního znalce problematiky. Není proto přílišným překvapením, že právě on byl německým nakladatelstvím C. H. Beck vybrán, aby výkladem o Justiniánovi přispěl do solidní popularizační řady *Wissen*. Je ovšem faktem, že popularizační produkce ve světových jazycích je k tomuto tématu dosti bohatá, a lze si proto klást otázku, zda byla pro českého a příp. slovenského čtenáře právě Meierova kniha dobrou volbou.

Je pravděpodobné, že z „pozdněřímských“ císařů je Iustinianus I. (527-565; dále v souladu s textem knihy *Justinián*) pro širokou veřejnost postavou nejznámější. Zcela nepochybně to platí o císařích „byzantských“. Na základě vlastní zkušenosti si recenzent dovoluje usuzovat, že jedním z nejdůležitějších důvodů tohoto stavu je obsah učiva na středních školách. Tím druhým je obsah Justiniánovy vlády: k dlouhým, ale vítězným válkám se druží povstání Níká, vládní aktivity v legislativní oblasti (sestavení *Corpus iuris civilis*) a stavební činnost (zahrnuta pod heslo: Hagia Sofia). Podobně rozmanitým seznamem projektů, činů nebo, chceme-li, zásluh, jenž by byl zapamatovatelný i pro neodborníka, se žádný jiný římský ani byzantský císař prokázat nemůže.

Zastavíme-li se nejdříve u školní praxe, je otázkou, zda by Meierova kniha mohla prokázat studentům, pověřeným třeba referátem o Justiniánově době, dobré služby. Autor se ve svém výkladu drží pouze jakéhosi rámcového chronologického schématu, podle kterého je nejenom možné, ale i nutné rozdělit období Justiniánovy vlády (a vlády jeho předchůdce Iustina I.) na dvě období. Cézurou je první vypuknutí moru ve Středomoří v r. 540. Při absenci jasného chronologického nebo ještě lépe tematického členění a rejstříku (ten ovšem v německém originálu nechybí) bude mít čtenář problém dohledat třeba i základní faktografii o problematice.² Skutečností také zůstává,

¹ Tato recenze vznikla s podporou Univerzity Karlovy v Praze v rámci projektu č. 261104.

² Obsah jednotlivých kapitol je následující: 1. Justiniánovo chápání císařské funkce – 2. Iustinus I.; popis Konstantinopole; politická situace ve Středomoří před

že autor úplně nebo téměř úplně mlčí o některých aspektech tohoto období, které lze sice vynechat v císařově životopisu, které by ale mohl některý čtenář, hledající informace, postrádat (reformy provinciální a centrální správy, naznačené na s. 91-93; příliš nenápadná zmínka o uzavření athénské Akademie na s. 44; soudobá literatura a zvláště Prokopiovo dílo jako historický pramen).

Na rozdíl od hypotetického studenta pověřeného referátem nebo badatele chtějícího dohledat Meierovo vyjádření k některému aspektu Justiniánovy vlády, doby a osobnosti bude čtenář, který po knize sáhne pouze ze zájmu, pravděpodobně bohatě odměněn. Výklad je plynulý a velice poutavý. Odpověď na otázku přínosnosti právě Meierovy knihy pro českého či slovenského čtenáře není tedy jednoznačná.

Pozitivem překladu Meierovy knihy je ale také to, že přináší do česko-slovenského prostředí ukázkou novější světové historiografie pozdní antiky, resp. rané Byzance obecně a Justiniánovy vlády zvláště. Výklad o Justiniánovi např. v příslušných pasážích *Dějiny Byzance* (Praha 1992) je sice solidní, ale velice konvenční. Naproti tomu význačným rysem Meierova textu je především pozornost věnovaná kolektivním mentalitám (apokalyptickým náladám) této doby.

Nelze ovšem přehlížet skutečnost, že kniha díky své čtivosti a inovativnosti (v českém kontextu opravdu zásadní) a vzhledem k absenci alespoň nejnutnějšího poznámkového aparátu může ve čtenářích navzdory skromné poznámce v medailonku o autorovi na s. 187 (Meierova disertace vyvolala v Německu „širokou odbornou diskusi“) vzbuzovat dojem, že o Justiniánově

Justiniánem – 3. Apokalyptické nálady v Anastasiově době – 4. Justinián za Iustina I.; christologické spory před Iustinem I.; náboženská politika za vlády Iustina I.; náboženská politika Justiniána I. do r. 540; *Corpus iuris civilis*; první Justiniánova válka s Persií – 5. Povstání *Niká*; Justiniánova stavební činnost – 6. Role císařovny Theodóry – 7. Dobytí království Vandalů; válka s Ostrogóty do r. 540 – 8. Program obnovy říše; další poznámky k Justiniánově císařské ideologii; reformy správy; daňová a sociální politika – 9. Barbarské nájezdy na Balkán; nová válka s Persií; válka s Ostrogóty v l. 540-543; mor a jeho dopad na mentalitu obyvatelstva říše – 10. Justiniánova zbožnost a náboženská politika po r. 540 – 11. Vývoj situace v Africe po dobytí vandalského království; další boje s Persií, Vizigóty, Ostrogóty; nájezdy barbarů na Balkán – 12. Opozice proti Justiniánovi; císařova misijní činnost; růst religiozity a Justiniánův příspěvek k ní (I) – 13. Růst religiozity a Justiniánův příspěvek k ní (II) – 14. Justiniánova smrt; několik poznámek k jeho památce v Byzanci a k jeho nástupci Iustinovi II.; zhodnocení Justiniánovy osoby a vlády, otázka „Justiniánovy epochy“.

obrazu, který je tu předestřen, neexistují zásadní spory. Tak tomu samozřejmě není. Největší pochybnosti vyvolává hypotéza, podle které císař záměrně vyvolal povstání *Niká*, aby odhalil své skryté odpůrce (s. 57-64). V recenzované knize ale autor nedokládá dostatečně ani své teze, že před nečekaným úspěchem, jakým bylo dobytí království Vandalů, nelze mluvit o Justiniánově programu územní, resp. mocenské obnovy říše (tzv. *renovatio imperii*, s. 75, 79 a 155) a že právě v době po vypuknutí moru došlo k zásadnímu rozvoji uctívání Marie a obrazů a k vystupňované sakralizaci císaře (s. 141nn., 156). Na tomto místě nelze autorovy názory podrobně dokládat nebo vyvracet, musí postačit upozornění na originalitu, ale i na spornost těchto tvrzení. Zároveň se nelze ubránit dojmu, že Meierovi jeho přístup k historii skrze dějiny mentalit nezabránil v přílišném zdůraznění úlohy postojů a povahy císaře v historickém dění. To je nepochybně legitimní postup, ověření jeho výsledků je ale pro období, pro které nedisponujeme dostatečně vhodnou a obsáhlou pramennou základnou, nemožné.

Jakousi hlavní pointou celé Meierovy knihy je zpochybnění koherentnosti tzv. Justiniánovy epochy (v originálu „*das Zeitalter Justinians*“). „*Říše, kterou Justinián zanechal v r. 565, by zřejmě i jemu samotnému připadala v r. 518 jako značně cizí*“ (s. 157). Tento závěr zní, především s ohledem na mor a další katastrofy, které hrají v Meierově diskurzu prominentní roli, věrohodně. Je ovšem sporné, bude-li nutné od užívání pojmu Justiniánova epocha upustit. Životnost a užitečnost spojení *Victorian era* je navzdory zcela zásadním proměnám, které Velká Británie v tomto období zažila,³ naopak argumentem pro zachování pojmu justiniánovského období, a to zvláště právě v případě, že by se v historiografii prosadila jiná Meierova teze, v recenzované publikaci na rozdíl od *Das andere Zeitalter Justinians* celkem potlačena, totiž že proces transformace římské říše na byzantskou proběhl do značné míry v době Justiniánovy vlády.

Překladatel knihy V. Drbal se zabývá především dějinami raněbyzantského umění. Publikace je proto v českém překladu vybavena uměleckohistorickými fotografiemi a náčrtý, které zřejmě vybral a podrobně popsal právě překladatel. Někdy jde o velice vhodné doplnění textu (*dyptichon Barberini*, s. 13-14), někdy pouze o ilustraci s ním nesouvisející. Překlad samotný působí na první pohled solidním dojmem, ale některé recenzentem zaznamenané více či méně závažné omyly, které nejdou na vrub autorovi, nýbrž překladateli, varují před příliš důvěřivou recepcí českého textu. Císař Zénón prý

³ Ačkoli ustálení spojení typu „*doba Františka Josefa*“ neexistuje, je situace pro habsburskou monarchii v letech 1848-1916 srovnatelná.

pověřil Vizigóty, aby napadli Odoakerovo italské království (s. 25). Ve skutečnosti šlo samozřejmě o Ostrogóty a Meier je tady přesný („*die Ostgoten*“, s. 23 německého originálu). Na s. 89 se dočteme o Justiniánově „*titulatuře na pečetích*“. V. Drbal dezinterpretoval nebo mylně četl „*Siegestitulatur*“ (jak stojí správně v německém textu na s. 71; jde o tzv. triumfální titulaturu) jako „*Siegeltitulatur*“ (což by opravdu mohlo znamenat titulaturu na pečetích; mementem tady ale mělo být už to, že se žádné Justiniánovy pečeti nedochovaly!). Proč je přeloženo a rozvedeno stručné označení rebela Vitaliana „*General*“ (s. 14 originálu) jako „*vojenský velitel provincie Thrákie*“ (s. 16; překlep je už v knize), je nejasné. České označení generál by odpovídalo Meierově volbě slov a především nesnižovalo význam Vitalianova titulu *magister militum per Thracias*. Podobně nepochopitelným mi zůstává, proč je věta „*auf ihn soll ... die berüchtigte ‚Luftsteuer‘ (aerikón) zurückgehen*“ přeložena „*on prý vymyslel daň zvanou aerikón*“, jelikož v této podobě ztrácí věta pro řečtiny neznalé čtenáře pointu. Iustinus II. jmenoval Tiberia II. *caesarem*, nikoli „*císařem*“ (s. 154; originál správně na s. 116). Císař byl ochráncem „*der kirchlichen Kanones*“ (s. 71 originálu), nikoli „*císařských kánonů*“ (s. 90). Jiné sporné překladatelské kroky lze pozorovat např. na s. 25 („*Auferstehung*“ jako doslovný překlad řeckého ἀνάστασις by bylo lepší tlumočit jako „*zmrtvýchvstání*“ než „*vzkříšení*“; za Anastasiovy vlády již město Řím nebylo v rukou císařů, proto je nesmyslné překládat větu „*dazu kam dann auch noch der Untergang Roms*“ [s. 27 originálu] „*navíc se blížil pád Říma*“), na s. 10 (vhodnější překlad „*Vorlage*“ [s. 10 originálu] než „*vzor*“ by zde, v textologickém kontextu, byl „*předloha*“) nebo na s. 52 (v titulu *magister militum per Orientem* vypadlo v českém překladu *militum*). Problémy má překladatel s uváděním pramenů (*Baalbecká věštba* na s. 29 se cituje pod německým názvem, ačkoli pro to není důvod; na s. 61 se v odkazu na Theofana bezdůvodně, zřejmě z neznalosti, vypouští specifikace čísla 6024 jako léta od stvoření světa) a se skloňováním řeckých jmen („*Chosroeův*“ s. 100, „*Leona*“ s. 11, „*Thomase*“ s. 44). Isidóros je překladatelem konsekventně, ale nesprávně přejmenováván na Isodora (např. s. 66). Nepříliš vhodným se mi zdá uvádět pod vlivem němčiny Leontia z Byzantia jako „*Leontia z Byzance*“ (s. 116) a překládat spojení „*Chef der Reichsverwaltung*“ (s. 57.93 = 47.74 originálu) do češtiny jako „*velitel říšské správy*“ (ačkoli to odpovídá pozdněřímskému pojetí civilní administrativy jako *militia*). Na s. 148 se má odkazovat na s. 79 (v textu je uvedena „*s. 75?*“). Při uvádění řeckých jmen a výrazů je v knize většinou zachováván princip, podle kterého jsou *éta* a *ómega* přepisované jako *e* a *o* (např. *Peri ktismaton*, s. 64). Ačkoli je tato praxe, převzatá pravděpodobně z již zmiňovaných kolektivních *Dějin Byzance*, podle

mého soudu nelogická a nepraktická, bylo by možné ji akceptovat, kdyby překladatel příležitostně neuváděl řecká jména a spojení s vyznačenými historickými délkami (Fílé na s. 138, *mimésis theú* na s. 9) a dokonce nepřebíral od Meiera německou praxi zaznamenávat čárkou ostrý přízvuk (*aerikón* na s. 93).

Jako doslov ke knize napsal V. Drbal stať *O Justiniánově údajném slovan-ském původu* (s. 159-172), která hutným způsobem referuje o vzniku a recepci jedné pozdněrenesanční mystifikace (podle níž byl Justinián, původním jménem Upravda, Slovan). Nelze ovšem souhlasit s Drbalovým tvrzením, že Meier považuje Justiniánovu rodinu za Illyry. Autor pouze cituje Prokopia, a to způsobem dosti opatrným, jsa si zřejmě na rozdíl od V. Drbala vědom skutečnosti, že pozdněantický historik naráží nejspíš na geografický, nikoli etnický původ.⁴

Životopis Justiniána od M. Meiera lze tedy považovat za knihu, jež sice nesplňuje úlohu prvního informátora nejlépe, dokáže však přinést nejenom čtenářský zážitek všem zájemcům o historickou literaturu, ale též podněty k přemýšlení i znalcům daného období. Při její četbě je ale potřeba opatrnosti, k čemuž v české verzi, pokud jde o detaily, přispěla i realizace překladu z němčiny.

Ján Bakyta (Praha)

KURT RUDOLPH, *Gnóze. Podstata a dějiny náboženského směru pozdní antiky*. Přel. JIŘÍ GEBELT. Praha: Vyšehrad 2010, 456 s.

Objev rukopisů nedaleko egyptského Nag Hammádí v roce 1945 znamenal obrovské oživení zájmu o gnózi. Konečně měli badatelé k dispozici větší soubor primárních pramenů k tomuto náboženskému jevu pozdní antiky, a nebyli tak již omezeni na studium převážně hereziologické literatury, která nutně musela být podezřívána ze zaujatosti. Jednotlivé traktáty jsou psány v koptštině a na mnoha místech jsou texty značně porušené. Proto trvalo poměrně dlouho, než byla k dispozici první kritická vydání. Práce na vydání textů a následné bádání po jejich zpřístupnění dalo vzniknout bohaté literatuře, která se zabývala jednotlivými texty. Někteří badatelé se pak pustili do

⁴ Německý text na s. 14 zní: „*ihrer Herkunft nach Illyrer*“; Prokopiův text: Ἰλλυριοὶ γένος; do češtiny pro knihu citát z řečtiny přeložila J. Vařeková taktéž dostatečně opatrně („*illyršti*“, s. 15).

práce daleko složitější a pokusili se nalézt jednotící prvky v mnohdy velmi různorodých učeních a textech, a předložit tak svým čtenářům celkový pohled na gnózi.

Jedním z těchto autorů je evangelický teolog a religionista německého původu Kurt Rudolph. Během svých studií i později se Rudolph věnoval studiu mandejců. Zájem o toto náboženství pak Rudolpha přivedl právě ke studiu gnóze a manicheismu, ze kterých mandejci čerpali. Kurt Rudolph působil na univerzitě v Lipsku a od roku 1984 pak v Chicagu, St. Barbaře v Kalifornii a později opět v Německu, tentokrátě však v Marburgu.

Rudolphova kniha *Gnóze s podtitulem Podstata a dějiny náboženského směru pozdní antiky* vyšla poprvé v německém originále v roce 1977 a od té doby se dočkala řady dalších vydání a překladů do jiných jazyků. O tom, že je tato kniha stále žádaná a aktuální, svědčí také fakt, že byla v Německu naposledy vydána v roce 2005. Kurt Rudolph se zde snaží podat ucelený obraz gnóze. Že je si vědom, nakolik je to úkol nelehký, je jasné i z toho, že na úvod poskytuje jen velmi stručnou definici toho, čím se bude zabývat. V předmluvě (s. 9) definuje gnózi takto: „Nedopustíme se chyby, budeme-li gnózi rozumět dualistické náboženství sestávající se z více škol a směrů, jež mělo důrazně odmítavý postoj vůči světu a tehdejší společnosti a hlásalo osvobození (vykoupení) člověka právě z pout pozemského bytí prostřednictvím ‚nahlédnutí‘ jeho – na čas zakryté – bytostné vazby (ať již jako ‚duše‘ či ‚ducha‘) na nadpozemskou říši svobody a pokoje.“ Takováto stěžejní definice by si jistě zasloužila obsáhlejší vysvětlení, kterého se však čtenář dočká částečně až v podkapitolách oddílu nazvaného *Podstata a struktura*.

Kniha je řazena do čtyř hlavních kapitol: *Prameny, Podstata a struktura, Dějiny, Výhled*. První kapitola se věnuje hereziologické literatuře. Dále se v ní autor věnuje různým pramenům, které byly přístupné již před nálezem v Nag Hammádí. Následují dějiny bádání a celá kapitola je pak zakončena popisem objevu v Nag Hammádí. Zmíněny jsou dobrodružné okolnosti nálezu i to, v čem spočívá jeho význam.

Druhá kapitola tvoří nejdůležitější část celé Rudolphovy práce. Jedná se o pokus o izolování systému či nalezení hlavních rysů napříč mnohdy velmi rozmanitými školami, které jsou zahrnovány pod jednotící označení gnóze. Rudolph se zde věnuje mytologii, dotýká se otázky dualismu a podává výklad o gnostické nauce o spáse. Jednotlivá tvrzení jsou velmi pečlivě dokládána prameny.

Kapitola nadepsaná *Dějiny* sleduje gnózi od jejích těžko vystopovatelných počátků až po pozůstatky, které Rudolph vidí v mandejcích. Ve velmi širokém pojetí gnóze pak pokračuje Rudolph v poslední kapitole, kde sleduje

stopy gnóze v duchovních dějinách Evropy až po katary a bogomily. Krátce je zmíněn i islám.

Velkou předností této knihy je přehlednost. Kromě strukturování knihy do kapitol a podkapitol pomáhají čtenáři také dílčí nadpisy a označení primárních pramenů, o kterých je právě řeč. Tyto se nalézají po straně hlavního textu, a je tedy velmi jednoduché vrátit se k danému místu později. To ocení převážně studenti a také ti, kteří se budou ke knize vracet pro dílčí informace. Také rejstříky a tematicky dělená bibliografie patří k přednostem knihy. Vzhledem k tomu, že kniha jistě bude sloužit jako úvod ke studiu gnóze, je škoda, že nebyla doplněna o bibliografii děl dostupných v českém jazyce.

Překlad Jiřího Gebelta je svěží a čtivý, nakolik to originál dovoluje. Na místech, kde Rudolph používá primárních pramenů, cituje překladatel české překlady, pokud jsou k dispozici, jinak překládá z primárních jazyků, což také patří k velkým přednostem tohoto vydání. Doslov českého vydání tvoří kapitola Wolfa B. Oertera, pražského egyptologa a religionisty, který byl Rudolphovým žákem.

V době prvního vydání Rudolphovy knihy nebyly podmínky v Československu příliš příznivé pro studium náboženství, a tak se čtenář dočkává tohoto stěžejního religionistického díla díky nakladatelství Vyšehrad až dnes. Přestože by současní badatelé v oblasti gnóze mohli vznést nejednu výtku Rudolphově knize, její přínos je stále, více než třicet let od jejího prvního vydání, zcela zjevný. Nutno říci, že i dnes je tato kniha skvělým úvodem do problematiky gnóze a svým ambiciózním plánem poskytnout ucelený pohled na tento fenomén zůstává nepřekonanou.

Pavel Ryněš (Londýn)

VÍT HUŠEK – PETR KITZLER – JANA PLÁTOVÁ (vyd.), *Antické křesťanství: Liturgie, rétorika, antropologie*. Sborník z konference Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty a Patristické společnosti České republiky (Olomouc 7.-8. listopadu 2008). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2009, 211 s.

Zájem o řeckou a latinskou patristiku se v České i Slovenské republice v poslední době úspěšně rozvíjí díky aktivitám mladé badatelské generace, vyba-vené nejen samozřejmými odbornými vědomostmi, ale i znalostí obou klasických jazyků, nutných k samostatné vědecké práci s náročným pramenným

materiálem. Právě na tomto úseku, jehož výzkum se z řady příčin dosud realizuje převážně formou individuálních, specificky zaměřených analýz, se pocítuje potřeba alespoň rámcově koordinovaného postupu.

Zřejmě i v tomto smyslu se rozvíjí činnost Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty při Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Z jeho iniciativy se na sklonku r. 2008 sešla vědecká konference, která měla především zmapovat současný stav výzkumu antického křesťanství a jeho další působnosti a vytvořit v České i Slovenské republice předpoklady k dalšímu prohloubenému studiu patristických textů. V rámci tohoto setkání došlo k založení Patristické společnosti ČR, která má napomoci zapojení českých patrologů do mezinárodního výzkumu prostřednictvím Mezinárodní patristické asociace (s. 5).

V duchu takto pojímaného poslání konference upustili její organizátoři od stanovení jednotného ústředního tématu a dali účastníkům prostor k prezentaci svých záměrů a již dosažených výsledků. Důsledkem toho byla tematická pestrost i relativně dlouhá řada ohlášených referátů (jejich přehled na s. 7-8) i nutnost přesunout těžiště konference do jednání sekcí a omezit program pléna na zahajovací zasedání (L. VENTURA, *Patrologie dnes*) a závěrečná vystoupení (L. KARFÍKOVÁ, *Ideje a slova. Augustinova Quaestio de ideis* a F. KUNETKA, *Lucernarium v liturgii křesťanského starověku*).

Sborník bohužel nezachycuje konferenci v její plné šíři (z přednesených 26 referátů přináší pouze 12 příspěvků), vyvolává však představu o specifčnosti sledovaných problémů. Jejich celkovou charakteristiku podává L. KARFÍKOVÁ (s. 6), která naznačuje i jejich věcný přínos v rámci tematických okruhů, vytčených v titulu sborníku. Pokud jde o vlastní tematiku raného křesťanství, potvrdily přednesené referáty zásadní působnost křesťanských apologetů a přetrvávající vliv řecké filozofie, zejména Platóna a jeho teologického systému v jeho klasické i pozdněantické podobě. Z výrazných postav, reprezentujících křesťanství a jeho triumf nad dožívajícími pohanskými kultury, vyvolali u účastníků konference zaslouženou pozornost sv. Ambrož, Augustin a Řehoř Veliký, z východních teologů kromě jiných Klement Alexandrijský a Jan z Damašku.

Soudě podle programu konference (s. 7-8) přispělo toto setkání k dalšímu rozvoji našich patristických studií, která kromě specificky vymezených poznatků přinášejí osobité doklady o dlouhodobém funkčním prolínání antické a křesťanské kultury.

Jan Burian (Praha)

ANTONÍN IGNÁC HRDINA – PETR DOSTALÍK, *Přehled římského práva soukromého ke státní souborné zkoušce*. Plzeň: A. Čeněk 2010, 138 s.

Příručka obou pedagogů plzeňské právnické fakulty je stručným přehledem látky z předmětu římské právo, kterou musí studenti zvládnout, aby uspěli u první části státní zkoušky. Úvodem je třeba nejen konstatovat, že se jedná o velmi kvalitně zpracovanou učební pomůcku po obsahové stránce, ale také je třeba vyzdvihnout ne zcela tradiční grafické členění textu. To umožňuje jejím uživatelům rychlou orientaci, stejně jako pochopení návaznosti i struktury právního řádu starověkého Říma. V tomto ohledu recenzovaný text úspěšně navazuje na *Sylabus římského práva soukromého* od A. Hrdiny, který poprvé vyšel v 2002. Jisté rozpaky však u některých pedagogů vyvolala druhá část názvu této publikace, zejména ovšem u těch, kteří nevěnovali pozornost krátké předmluvě autorů. Nejedná se totiž o návod, jak „snadno a rychle“ vstřebat základní informace a poznatky vyžadované u zkoušky z tohoto oboru, ale především o minimalizaci nebezpečí a úskalí, které na studenty číhají v nejrůznějších výtazích a zpracovaných otázkách, které lze nalézt zejména na internetových stránkách. Ostatně se nejedná o ojedinělý učební text z římského práva přehledového charakteru, který byl v poslední době vydán.

Obsah této příručky je zcela standardní a výklady jsou řazeny stejně, jak je běžné seznamovat studenty s látkou na přednáškách. V úvodní části jsou zahrnuty výklady o chronologii, pramenech římského práva a vztahu římského práva a náboženství. Zařazena je zde také krátká kapitolka o právním jednání. Následuje právo osob a právo rodinné. První z probíraných témat je sice poněkud neobvykle označeno jako právo personální, avšak tato materie se týká toho, co je v římském právu pojmenováno *persona* – osoba v právním smyslu, a proto je také zcela akceptovatelné. Poté jsou zařazeny výklady o majetkovém právu (věcná práva, závazky a dědické právo). Závěr pak tvoří nástin římského civilního procesu a dalších osudů římského práva v kontextu evropského právního vývoje neboli recepce římského práva. Text je doplněn stručnou bibliografickou poznámkou a jmenným i věcným rejstříkem.

Předem bych rád upozornil, že následující řádky nejsou výtkami na adresu autorů. Každému, kdo někdy koncipoval učebnici, je jistě zřejmé, že nejobtížnější je vybrat to podstatné. Nikoli ovšem z hlediska autora či autorů, ale adresátů tak, aby jim nabídnuté informace nejen pomohly k přípravě na zkoušku, ale daly jim také pokud možno ucelený přehled o látce, který by

měl přetrvat horizont prověření znalostí. O to těžší to je u učebního textu – příručky. Na autora vždy číhají dvě nebezpečí. Především se jedná o obecný problém – výběr látky nabízené čtenářům. Jedná se přímo o kardinální otázku, které informace do textu zahrnout, které vynechat úplně, případně je pouze nastínit. Každý učební text totiž z tohoto důvodu nabízí, a jinak tomu ani být nemůže, poněkud zkreslený obraz oboru. Je třeba říci, že se autoři recenzovaného textu s tímto problémem vyrovnali více než dobře a je patrné, že se jedná o zkušené pedagogy. Snad by jen bylo vhodné občas použít slova „například“ nebo „zejména“, aby i laikům bylo zřejmé, že nabízené přehledy římských právníků či pramenů práva nejsou vyčerpávající (s. 9, 13). Drobné výhrady by snad mohl někdo mít ohledně řazení výkladů o jednotlivých problémových okruzích, avšak každý přednášející má jiné zvyklosti ohledně logiky posloupnosti. Nicméně v této souvislosti je třeba podotknout, že zařazení Gaiových *Institucí* z konce 2. stol. n. l. až za poklasické sbírky není nejšťastnější.

Druhé úskalí učebních pomůcek se týká dikce textu, jeho přesnosti a výstižnosti, která u právních oborů, mezi které se samozřejmě římské právo řadí, má zvláštní význam a musí být téměř absolutní. Navíc, zatímco v „obyčejné“ učebnici lze ledacos opsat, vysvětlit a rozvést, ve stručném přehledu to možné není. Zde je opravdu třeba vážit každé slovo. Z tohoto pohledu je třeba poukázat na některé formulace, které by si v dalších vydáních zasloužily případnou korekci.

První z nich se týká různých významů termínu *ius*, přičemž autoři k němu uvádějí následující „opozita“ (s. 21): *fas*, *mos*, *consuetudo*, *iniuria*, *leges* (ve smyslu císařských nařízení). Domnívám se, že opozitem v pravém slova smyslu je pouze *iniuria* (bezpráví). Ne, že bychom se v právu nesetkávali s dichotomií, právě naopak je mu vlastní. Zejména konkrétnímu oprávnění většinou odpovídá nějaká povinnost, říci však, že „právo“ je v protikladu k tomu, „co je povoleno bohy“ (*fas*), k obyčeji v obecném významu (*mos*) nebo k nepsanému právu (*consuetudo*), stejně jako k císařským konstitucím (*leges*) bez dalšího podrobnějšího vysvětlení může být poněkud zavádějící. Z náboženských norem stejně jako z obyčeje totiž právo vyrůstalo a právní obyčej i císařské konstituce jsou jen částmi „práva“ chápaného v objektivním smyslu. Upřímně řečeno, jedná se o tak složitou problematiku, že v krátké reflexi ji nelze zcela postihnout a zasloužila by si daleko větší prostor. Dále například u výkladu o podmínkách (s. 26) nejsou zmíněny *conditiones mixtae*. Při výčtu jednotlivých druhů opatrovnictví chybí *cura ad actum*, *cura ventris* a *cura bonorum*. Mezi oprávnění otce římské rodiny není zahrnuto *ius exigendi* – právo rozhodnout o přijetí dítěte do rodiny.

V partii věnované právnímu úkonu není vůbec reflektována problematika shody vůle s jeho projevem, na niž kladlo praetorské právo při posuzování platnosti právního jednání mimořádný důraz a které patřilo mezi nejdůležitější inovace zavedené touto masou římského práva. Právě postupné překonávání právního formalismu vyjadřovaného slovem *verbum* a posuny k důrazu na skutečnou vůli jednajícího (*voluntas*) patřilo mezi ty vůbec nejdůležitější inovace zavedené v rámci klasického práva. Jisté pochybnosti vzbuzuje také zařazení institutu vydržení (*usucapio*) mezi derivativní způsoby nabytí vlastnického práva (s. 61), když samotní autoři ho na s. 58 řadí mezi způsoby originální. Běžně se totiž vychází z toho, že derivativními způsoby jsou ty, u nichž se jedná o převod – musíme pak jednoznačně říci, že se jedná o způsoby originální. Mezi derivativní způsoby nabytí vlastnictví je pak na s. 61 zařazeno také *praescriptio longi temporis* neboli námitka uběhnutí dlouhé doby, která však nesloužila k získání vlastnického práva, nýbrž jednalo se o procesní institut, pomocí kterého byl odražen žalobní nárok. Tento institut se navíc objevuje poprvé již v severovské době, a nikoli až v justiniánském právu.

Jisté nepřesnosti můžeme nalézt také v případě obecného dělení obligací. Na s. 75 jsou totiž jednostranné (unilaterální) závazky označeny jako *asynallagmata* a dvoustranné (bilaterální) jako *synallagmata*. Oba řecké výrazy přitom symbolizují něco jiného – první znamená dvoustranné nerovné obligace a druhý dvoustranné rovné. Tato nepřesnost je však dále v textu (s. 82) uvedena na pravou míru. Ohledně dohody stran týkající se dalšího vedení sporu (*litiscontestatio*) by pak bylo vhodné uvést, že se jedná o zvl. případ novace závazku.

Jistý problém pak představuje charakter tzv. chirografu. V učebnicích je sice běžně uváděn mezi literárními kontrakty, tedy takovými, které ke své platnosti vyžadovaly formalizovaný písemný záznam, avšak samostatným smluvním typem nikdy nebyl, pouze v poklasickém právu získal důkazní význam při vedení procesu. Výhrady vážnějšího charakteru mám ohledně tzv. praetorské instestátní posloupnosti, kdy charakteristika osob povolávaných v jednotlivých třídách je zjednodušena až příliš. V první třídě *unde liberi* jsou totiž povolávány k pozůstalosti osoby v postavení dětí (a nikoli děti), takže se jedná například také o manželku *in manu*. Druhá třída *unde legitimi* pak sice zahrnuje dědice podle zákona XII desek, avšak nikoli všechny, neboť *gentiles* již tehdy povolávání nebyli. Konečně ve třetí třídě *unde proximi cognati* není povoláván pouze 6. stupeň pokrevných příbuzných, ale částečně také sedmý (*sobrino et sobrina natus*). V justiniánském právu pak byla instestátní posloupnost upravena novelou č. 118, která však nebyla vydá-

na v roce 518, ale 543 n. l. Kromě toho u druhé dědické třídy chybí, že zde dědí také adoptované děti.

V souvislosti s výklady o procesním právu je třeba poznamenat, že přehled obsazování soudů je více než zjednodušen. Slušelo by se například uvést, že soudní pravomoci měli za republiky také vojenští tribunové s konsulskou mocí a kurulští aedilové a že za císařství císař delegoval jurisdikci na celou řadu dalších úředníků. Stejně tak by bylo vhodné doplnit porotní soudy například o *decemviri stlitibus iudicandis*. Stručnosti výkladu je třeba konečně připsat také to, že odvolání zavedlo až justiniánské právo (s. 111).

Uvedené poznámky a náměty nikterak nesnižují kvalitu tohoto přehledu soukromého práva, které platilo ve starověkém Římě a které se tak významným způsobem zapsalo do evropských právních dějin. Jedná se opravdu o zdařilý nástin tohoto právního řádu, který navíc svým grafických zpracováním může významně pomoci studentům při překonávání obtíží, s nimiž se setkávají na samotném počátku svých právnických studií.

Michal Skřejpek (Praha)